

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра історії України

Кваліфікаційна робота (магістра)

з теми «**Діяльність ОУН – УПА на Хмельниччині**»

Виконала: здобувачка вищої освіти 2 курсу,
групи Ist1-M23

напрямку підготовки (спеціальності)

014 Середня освіта (Історія)

Олійник Анна Юріївна

Керівник Олійник С. В., доцент, к.і.н.

Рецензент

2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА. МЕТОДОЛОГІЯ	6
1.1. Стан наукової розробки	6
1.2. Джерела	11
1.3. Методологічні основи	13
РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН ТА УПА НА ТЕРЕНАХ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЛИПЕНЬ 1941 – БЕРЕЗЕНЬ 1944 РОКІВ)	16
2.1. Похідні групи ОУН: маршрути та діяльність	16
2.2. Створення та діяльність осередків ОУН	26
2.3. Боротьба УПА проти гітлерівців та їх союзників	49
РОЗДІЛ 3. БОРОТЬБА ОУН – УПА З РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ (КВІТЕНЬ 1944 – ЛИПЕНЬ 1953 РОКІВ)	66
3.1. Боротьба збройного підпілля і повстанців з радянською владою на завершальному етапі Другої світової війни	66
3.2. Протистояння оунівського підпілля та упівських загонів з радянським режимом після Другої світової війни	79
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	91
ДОДАТКИ	103
Додаток А. Звіт обласного Проводу ОУН у Кам'янці-Подільському Проводові ОУН про становище в області, організаційну діяльність та стосунки з німецькими властями 6 серпня 1942 року	103
Додаток Б. Листівка «Школярі!»	106
Додаток В. Фотографія. Провідник читає молодим підпільникам літературу, Кам'янець-Подільська область	110

ВСТУП

Актуальність. Після поразки революції 1917 – 1921 років український національно-визвольний рух не покладав зусиль щодо досягнення поставленої мети – незалежної, соборної України. Друга світова війна, насамперед початок німецько-радянської війни, дали новий поштовх до дій, реалізатором яких стали ОУН та УПА. Їх міць настільки зросла, що стала загрозою для двох світових монстрів: Німеччини та СРСР. Більше того, навіть після завершення війни український національно-визвольний рух вів боротьбу ще тривалий час.

Попри те, що діяльність ОУН – УПА була і продовжує бути предметом уваги як вітчизняних, так і зарубіжних вчених та громадськості, з її історії написано чимало монографічних видань, опубліковано документальних збірок, боротьба їх представників є свідчення волі українців до самостійного політичного життя, значного державотворчого потенціалу, спроможності обстоювати власні інтереси незважаючи на несприятливу зовнішню і внутрішньополітичну ситуацію. У цьому контексті важливе значення набуває дослідження регіонального компонента, зокрема Хмельниччини, що безперечно допоможе сформувати цілісну картину історії ОУН – УПА.

Об’єктом дослідження є український національно-визвольний рух на Хмельниччині в період німецько-радянської війни та в повоєнні роки.

Предметом дослідження є діяльність ОУН і УПА на Хмельниччині у 1941-1953 роках.

Хронологічні межі охоплюють період з 1941 по 1953 роки. Нижня межа зумовлена початком діяльності ОУН на теренах Хмельниччини в ході німецько-радянської війни, а верхня – ліквідацією останнього опору з боку ОУН – УПА на Хмельниччині. За нижню межу виходить деяка інформація, необхідна для розуміння тих процесів, котрі були започатковані на Хмельниччині після нападу гітлерівської Німеччини на СРСР.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Хмельницької області та суміжних з нею районах інших областей – Тернопільської, Рівненської, Житомирської, Вінницької та Чернівецької.

Мета роботи полягає у висвітленні процесу боротьби ОУН – УПА за українську державність на теренах Хмельниччини в 1941 – 1953 роках.

Відповідно до мети нами поставлено наступні дослідницькі завдання:

1. З'ясувати стан наукової розробки проблеми дослідження.
2. Охарактеризувати використану джерельну базу.
3. Розкрити методологічні засади дослідження теми магістерської роботи.
4. Простежити рух груп похідних груп ОУН теренами Хмельниччини та їх діяльність регіоні.
5. З'ясувати процес створення та діяльності осередків ОУН в умовах гітлерівської окупації.
6. Висвітлити збройну боротьбу УПА проти гітлерівців та їх союзників, з'ясувати її форми і методи.
7. Простежити боротьбу збройного підпілля і повстанців з радянською владою на Хмельниччині на завершальному етапі Другої світової війни.
8. Розкрити процес боротьби ОУН – УПА з радянським режимом після Другої світової війни.

Методологічні засади дослідження. Методологічні засади дослідження базуються на універсальних принципах історичного процесу: історизму, наукової об'єктивності, комплексності, системності. У роботі використовувалися загальнонаукові (аналізу і синтезу) та історичні (проблемно-хронологічний, порівняльний, ретроспективний, статистичний) методи дослідження. Використання даного інструментарію дало змогу досягти мети та виконати поставлені дослідницькі завдання.

Елементи наукової новизни. Наукова новизна полягає у введенні в науковий обіг архівних матеріалів, котрі проливають світло в розумінні

процесу протистояння українського національно-визвольного руху у формі боротьби ОУН – УПА з радянським режимом у 1951 році, а також спробі комплексно дослідити діяльність ОУН – УПА на Хмельниччині у досліджуваній період.

Практичне значення роботи полягає у тому, що поданий і систематизований матеріал може бути використаний при підготовці узагальнюючих праць з історії України, військової історії України. Фактичний матеріал, основні положення можна використати при написанні навчальних посібників, читанні лекцій, спецкурсів, проведенні семінарських і практичних занять у закладах вищої освіти, а також в культурно-освітній і краєзнавчій роботі. Вони складають певний інтерес для наукових працівників архівів, музеїв, бібліотек.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення, факти магістерської роботи було апробовано на звітній студентській науковій конференції, а також на попередньому захисті магістерських робіт у листопаді 2024 року на засіданні кафедри історії України.

Публікації. З теми дослідження опубліковано одну статтю в збірнику студентських наукових робіт Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка у 2024 році на тему «Збірка «Український здвиг: Поділля. 1939-1955» як джерело з історії діяльності ОУН – УПА на Хмельниччині в роки Другої світової війни».

Структура роботи відповідає поставленим завданням і складається зі вступу, трьох розділів (восьми підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури, що становить 120 позицій та додатків.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА. МЕТОДОЛОГІЯ

1.1. Стан наукової розробки

Історіографію теми нашого дослідження умовно можна поділити на чотири групи: 1) емігрантську, 2) радянську, 3) вітчизняну та 4) зарубіжну.

Першими дослідниками історії діяльності ОУН – УПА, зокрема на Хмельниччині стали їх учасники, що знайшли собі прихисток на еміграції. Водночас, потрібно зазначити, що в їхніх працях є певний недолік, пов'язаний з неможливістю залучення архівних матеріалів, котрі знаходилися під грифом «цілком таємно» в радянських архівах, а також певним суб'єктивізмом, пов'язаним із деякою політичною заангажованістю (непримиренність бандерівців з мельниківцями, переоцінка чи недооцінка діяльності представників українського-національно визвольного руху) тощо. Попри це вважаємо за необхідність відмітити цінність інформації вміщеної у ряді праць діаспорних авторів. Так, наприклад, Л. Шанковський у своїй роботі «Похідні групи ОУН (Причини до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр.)» дав узагальнюючу картину підготовчого етапу організації похідних груп ОУН, спробував обрахувати їх чисельний склад, рух на схід тощо [86]. На жаль, відомості про діяльність похідних груп ОУН на Хмельниччині малоінформативні. Цей же недолік стосується праць А. Бедрія «ОУН – УПА» [40], П. Мірчука «Українська Повстанська Армія 1942-1952» [68], Т. Гунчака [50] та Г. Полікарпенка «Організація українських націоналістів [79]. Певне виключення складають праці В. Косика, в яких, хоча і епізодично, але вміщена ціна інформація з теми нашого дослідження [63-65]. Українська діаспора змогла опублікувати таке специфічне, цінне видання як «Українська Повстанча Армія (1943-1949). Довідник», автором-упорядником якого є П. Содоль [117].

Наступну групу складають праці радянських істориків. Однак до них потрібно ставитися досить критично, адже вони змушені були писати в межах ідеологічних установок тоталітарного режиму СРСР, навішуючи різноманітні ярлики на ОУН та УПА, звинувачуючи їх в співпраці з гітлерівцями, антинародній спрямованості і т. п. Яскравим свідченням цьому є праці В. Беляєва і М. Рудницького «Під чужими прапорами. Памфлети» [41], один із томів узагальнюючого видання «История Украинской ССР» [88] та трьохтомне видання «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр.» [83-85].

Найбільш вагомий внесок у розробку проблематики діяльності ОУН – УПА на Хмельниччині зробили вітчизняні історики, котрі після 1991 року отримали змогу неупереджено, з позиції об'єктивності, опрацьовуючи раніш заборонені документи, спробувати відтворити цілісну картину зазначеної сторінки в історії українського національно визвольного руху.

Перші спроби дослідити різноманітні аспекти діяльності ОУН – УПА були зроблені при написанні узагальнюючих видань з історії України в часи Другої світової війни, зокрема П. Брицьким [42] у середині 90-х років ХХ ст. Тоді ж вийшла праця, пов'язана із регіональною історією, за авторства А. Дуди та В. Старика, присвячена Буковинському куреню [54]. Цінність її для нас полягає в тому, що автори розкриваючи його бойовий шлях показали його просування південними теренами Хмельниччини.

Загалом історія ОУН – УПА стала постійною сторінкою усіх подальших узагальнюючих видань з історії України [44; 49; 76], а також колективу авторів «Україна в Другій світовій війні: погляд ХХІ століття. Історичні нариси» [81].

Важливим проривом у розв'язанні проблеми ОУН і УПА стало створення в 1997 р. спеціальної Урядової комісії з вивчення її діяльності, що працювала протягом семи років (1998–2004). Робоча група істориків, на чолі з С. Кульчицьким видала спочатку свій звіт про роботу у вигляді брошури [71], а потім як наукову монографію «Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси» [70].

Своєрідним продовженням ініціативи працівників Інституту історії України НАН України стали праці А. Кентія, написані наприкінці ХХ – початку ХХ ст. [56-59], присвячені ОУН – УПА, в яких чимало інформації стосується і нашої теми дослідження, наприклад, діяльності похідних груп, оунівського підпілля та боїв УПА на Хмельниччині.

Серію видань, узагальнюючого характеру, в яких містяться як опосередковано, так і конкретно дані щодо діяльності ОУН – УПА на Хмельниччині продовжили цілого ряду вітчизняних істориків.

У цьому списку насамперед потрібно відмітити науковий доробок І. Патриляка, на наш погляд, на сьогодні, чи не найбільш кваліфікованого фахівця з історії ОУН – УПА. Його роботи написані на потужній джерельній базі, багаті фактажем, містять нові умовисновки. Чимало інформації у них відноситься до діяльності українського національно-визвольного руху, представленого оунівським підпіллям та упівськими боївками, безпосередньо на теренах Хмельниччини [72-75].

Варті уваги також інші праці узагальнюючого характеру з історії ОУН – УПА: колективна праця «Українська Повстанська Армія. Історія нескорених» [82] та ін. [60; 61; 77; 80], а також, присвячена постаті головного провідника ОУН(Б) – С. Бандери [78]. Певну цінність мають також відповідні статті у наукових журналах [90; 93; 99-101; 111-113].

В деякій мірі, а саме для розуміння загальної картини, нам в нагоді стала праця В. Дзьобака, присвячена діяльності збройного формування під командуванням Т. Бульби-Боровця [52].

Унікальним у своєму роді є двотомне видання О. Денищука «Боротьба УПА проти німецьких окупантів» [51]. У ньому автор переконливо спростовує міфи радянської історичної науки та сучасних російських і білоруських істориків, що упівці буцімто не воювали проти гітлерівців. О. Денищук у другому томі своєї праці зібрав велику кількість фактів збройного протистояння УПА гітлерівцям на Хмельниччині, зазначивши їх вихідні дані.

Цікаві моменти, пов'язані із протистоянням спецслужб ОУН з радянськими силами спецоперацій вміщені у праці Д. Веденєєва та Г. Биструхіна [43]. Подібного характеру матеріали вміщено у праці Н. Мизака «Поцілунок Юди. Агентурна робота МДБ, МВС проти ОУН, УПА» [66].

Важливе значення для досягнення дослідницьких завдань мають праці, пов'язані з історією Хмельниччини в роки Другої світової війни, в яких містяться відомості з різноманітних аспектів діяльності ОУН – УПА на Хмельниччині. У цьому плані пальму першості має праця Н. Мизака і В. Горбатюка «За тебе, свята Україно Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА» [67]. У ній представлено чимало конкретних фактів, що стосуються різноманітних аспектів, пов'язаних із створенням та діяльністю осередків оунівського підпілля та бойових дій УПА на Хмельниччині, як в роки Другої світової війни, так і після її завершення. Автор виводить завершення збройного протистояння упівців радянському режиму 1952 роком.

Окрім того стали нам в нагоді узагальнюючі публікації С. Гальчак «Поділля в роки Другої світової війни (1939-1945)» [47], колективна праця «Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945)» [45], колективу авторів «Хмельниччина у 1941-1944 рр.: хроніка війни» [55], а також, що стосувалися життя хмельничан в окупації (С. Гальчак [48], Олійник Ю. та О. Завальнюк [69]). Водночас потрібно зазначити, що в праці С. Гальчака основний масив стосується діяльності ОУН – УПА на Вінниччини, а на Хмельниччині вони представлені епізодично [47].

Важливе значення для досягнення дослідницьких завдань мають статті, авторів, розміщених у наукових виданнях (С. Гальчак [91], В. Горбатюк [92], В. Ковальчук [94], І. Марчук [95], В. Мороз [96], А. Олійник [97]; Ю. Олійник [98], Ю. Польова [102-105], Т. Прокопчук [106], М. Руцький [107], В. Ярич [114-116], а також брошура Ю. Володимиріва, присвячена діяльності націоналістичного підпілля на Летичівщині в роки Другої світової війни [46].

Деяку необхідну інформацію ми отримали у праці В. Дмитрука « Вони боролися за волю України», яка стосувалася діяльності УПА на Волині, і мала дотичне відношення і до Хмельниччини, з огляду на те, що з Волинського краю в досліджуваний нами регіон неодноразово прибували боївки УПА [53]. У цьому контексті, але вже у зв'язку із транзитом через Хмельниччину на Вінниччину загонів УПА має праця І. Коломійця [62].

Слід відмітити, що вітчизняні історики не обминули нашу проблематику при виконанні дисертаційних досліджень. Так, наприклад, у 2005 році було захищено дисертація на тему «Діяльність підпілля ОУН на центрально-східному Поділлі (1941-1953), автором якої був В. Соловей [117]. Він проаналізував процес формування та функціонування підпілля ОУН на центрально-східному Поділлі, звернув увагу на похідні групи ОУН, склад Кам'янець-Подільського окружного проводу тощо. Окремі факти висвітлені у його наукових статтях [108-110]. Разом з тим, потрібно зазначити, що північні райони Хмельниччини у нього не достатньо представлені.

Певну інформацію з теми нашого дослідження можна отримати із мережі INTERNET. Це повідомлення про останній бій УПА на Віньковеччині [119].

Останню групу складають праці зарубіжних істориків. Приділив увагу боротьбі українського національно-визвольного руху в особі ОУН та УПА за незалежність України проти нацистського та радянського режимів, у своїй праці «Ukrainian nationalism», американський історик та політолог Д. Армстронг [120]. Автор наводить окремі факти з теми нашого дослідження, зокрема, щодо репресій нацистського окупаційного режиму проти оунівського підпілля на Кам'яниччині [120].

Тематика діяльності ОУН – УПА неодноразово ставала предметом уваги науковців сусідніх країн. В силу історико-політичній кон'юнктурі російські та білоруські історики свідомо займаються перекручуванням та підтасуванням фактажу [89]. Окремі висновки мають досить помилковий характер. Це стосується навіть праці В. Гогуна «Между Гитлером и Сталиным. Украинский повстанцы» [87], яку в певній мірі можна виключити із загального списку

тенденційних видань наших сусідів. Так, зокрема, автор, категорично визначає що УПА на Хмельниччині була в цілому розгромлена [87, с. 215], водночас на відміну від своїх колег стверджує, що радянські спецслужби займалися переодіванням в упівців для дискредитації українського національно-визвольного руху через проведені ними грабунки, вбивства, зґвалтування [87, с. 214].

Отже, наведений аналіз наукової розробки теми нашого дослідження свідчить про її актуальність.

1.2. Джерела

Джерельна база магістерської роботи базується на комплексі документів і матеріалів, різноманітних за походженням і змістом. Її умовно можна поділити на кілька груп.

Першу групу джерел становлять неопубліковані документи, що знаходяться на зберіганні в Національному архівному фонді України, у фондах галузевого Державного архіву СБУ. В нагоді нам став фонд №2 «Управління боротьби з бандитизмом МВД, Управління 2-Н та 4-те Управління МГБ–КГБ УРСР», безпосередньо справи другого опису: матеріали ОУН – УПА за 1944 рік по Хмельницькій області та доповідні записки про результати роботи 2-го відділу УМБ по лінії боротьби з ОУН за 1951 рік [1-5], і яких є чимало фактів, що стосуються діяльності ОУН – УПА на Хмельниччині, зокрема, їх акції проти радянської влади із застосуванням зброї, нанесення шкоди майну тощо.

Друга група джерел представлена опублікованими документами і матеріалами, вміщеними у цілому ряді відповідних збірників, опублікованих як закордоном, так і в Україні.

У 1975 році українсько діаспорою Канади було започатковано унікальну серію «Літопис Української Повстанської Армії». У 1995 році в Україні було розпочато видання нової серії з історії УПА. У цих багатотомних виданнях знайшлося місце історії діяльності УПА на Хмельниччині. В нагоді нам стали з серії «Бібліотека: Літопис УПА» том №11, а з «Нової серії» – томи №2-9, 15,

18 [7-19] та один том з серії «Події і люди» [20]. У них вміщено цілий ряд фактів, пов'язаних із функціонуванням упівських загонів та осередків ОУН на теренах Хмельниччини, а також світліну тих часів, що відображає один із аспектів роботи підпільників серед молоді.

Важливе значення для розуміння різноманітних аспектів з історії діяльності ОУН та УПА має збірка документів, видана Інститутом історії України НАН України. Її особливість полягає в тому, що в ній зібрано по рокам, з 1941 по 1945 роки документи, що стосуються організації та проведення ідеологічної та пропагандистської діяльності в Східній Україні, в т. ч. і на Хмельниччині, збройних акцій українських підпільників та УПА, політичні проекти, взаємини з нацистським режимом, ставлення до радянської влади, що дає змогу краще встановити цілісну картину подій [22-29].

Цікава інформація, насамперед, щодо персоналій, вміщена у невеликому буклеті «Дунаєвеччина: стежками ОУН і УПА. Туристичні маршрути» [6].

У збірці В. Сергійчука «Український здвиг: Поділля. 1939-1955» є кілька важливих документи, в яких подано докладну інформацію про процес формування Кам'янець-Подільського осередку ОУН(Б), його персональний склад, шлях руху похідних груп теренами Хмельниччини тощо [30, с. 49-56].

На увагу заслуговує видання документів з німецьких архівів, підготовлена та впорядкована В. Косиком. Тут вміщено ряд матеріалів, що мають відношення до подій, що відбувалися на Хмельниччині, оцінки окупаційної влади загроз від ОУН -УПА, упівців та ін. [31-34].

Ще однією збіркою, використаною нами є видання «Українське державотворення. Акт 30 червня 1941» [35]. У ній є дані про діяльність похідних груп ОУН, інформація про те які завдання вони ставили на час перебування на Хмельниччині тощо.

Деякі дані з діяльності похідних груп ОУН та їх осередку в Кадіївцях представлено у виданні «Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944» [21].

Останню групу джерел складають мемуари і спогади учасників українського національно-визвольного руху, діяльність яких пов'язана з теренами Хмельниччини. Насамперед це спогади З. Матли «Південна похідна група» та М. Чарторийського «Від Сяну по Крим». Вони дають чимало цікавої інформації щодо руху похідних груп теренами Хмельниччини, систему розпізнавальних знаків, взаємини з місцевими мешканцями (формування нових органів влади на місцях, мітинги та ін. пропагандистські акції) [38; 39].

Заслуговують на увагу спогади В. Артиміва «Чуєш, сурми грають. У похідній групі до берегів Дніпра» та М. Климишина «В поході до волі» [36; 37]. Попри те, що вони не такі інформативні щодо діяльності ОУН на Хмельниччині, спогади даних авторів дають змогу краще зрозуміти сутність такого явища як похідні групи ОУН.

Отже, проаналізована джерельна база дозволяє об'єктивно відтворити процес діяльності ОУН – УПА на Хмельниччині.

1.3. Методологічні основи

Сучасні тенденції в історичній науці зумовлюють використання методологічного інструментарію, представленого сукупністю підходів, принципів та методів наукового пізнання для об'єктивного висвітлення проблеми, пов'язаної з діяльністю ОУН – УПА на Хмельниччині.

В основу роботи покладені традиційні для історичної науки принципи історизму, об'єктивності, критичності щодо аналізу джерел та наявної наукової літератури. При вирішенні окремих завдань, у процесі написання магістерського дослідження були використані як загальні методи історичних досліджень: порівняння, аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, так і спеціальні: проблемно-хронологічний, ретроспективний, типологічний та інші методи.

У процесі роботи над магістерською роботою ключовими для нас були принципи історизму, об'єктивності, достовірності, логічності, критичності, всебічності та репрезентативності.

Принцип об'єктивності сприяв відтворенню історичного процесу без перекозень, та опертя на перевірені факти. Його застосування також дало змогу продемонструвати власні позиції і забезпечити реалістичне відтворення багатьох аспектів, пов'язаних із діяльністю ОУН – УПА на Хмельниччині. Для відтворення загальної картини цих подій застосовано принцип достовірності, який підсилюється залученням накопиченого пласта джерельної бази. Принцип всебічності слугував врахуванню різноманітних обставин, які впливали на успішність чи не успішність дій ОУН – УПА в досліджуваному регіоні.

Комплексному використанню цих принципів під час розв'язання проблемних завдань сприяла низка загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-наукових методів історичного пізнання. Методика дослідження базується на поєднанні порівняльного, структурно-порівняльного, проблемно-хронологічного, аналітичного методів і методів періодизації та класифікації. Зміни в тактиці та стратегії ОУН - УПА на Хмельниччині розглядаються не ізольовано, а в процесі їх розвитку в комплексі із загальними тенденціями та у порівнянні із синхронними в часі явищами в основних противників та конкурентів. За допомогою системно-функціонального аналізу було проведено дослідження взаємовпливу систем усіх рівнів, у цьому випадку – генезу функціонування ОУН – УПА в досліджуваному регіоні.

Всі застосовані методи дозволили якнайповніше вирішити поставлені завдання, ідучи від аналізу до синтезу, а також звертаючись від конкретики до абстрагування і повертаючись від абстрагування до конкретики подій, які мали місце не лише на Хмельниччині, а й в Європі в період Другої світової війни, а особливо під час німецько-радянської війни та радянських реалій повоєнного періоду.

Понятійно-категоріальний апарат дослідження сформовано для пояснення в узагальненій формі основних термінів, які характеризують ключові аспекти, відображені в змісті роботи.

Перш за все розуміння що таке «ОУН», її відгалуження – бандерівське і мельниківське крила, а також «УПА». Обидва вони виходять з уставленого у вітчизняній історичній науці розуміння. В першому випадку – український громадсько-політичний рух, що ставить собі за мету встановлення Української соборної самостійної держави, її збереження та розвиток. У іншому – військово-політичне формування, яке діяло в Україні від 1942 до початку 1960-х років, сформоване ОУН(Б). Відповідно до цього нами використовуються терміни «оунівці» та «упівці». Під Хмельниччиною нами розуміється сучасна територія Хмельницької області, яка напередодні німецько-радянської війни входила до складу Кам'янець-Подільської області.

Отже представлений у роботі методологічний інструментарій дав змогу виконати поставлені дослідницькі завдання

Таким чином, аналіз напрацювань із досліджуваної теми переконує у необхідності дослідження нашої наукової проблеми. Ґрунтовний аналіз та систематизація використаної джерельної бази та методологічний інструментарій сприяли розв'язанню дослідницьких завдань.

РОЗДІЛ 2

ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН ТА УПА НА ТЕРЕНАХ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУРАЦІЇ (ЛИПЕНЬ 1941 – БЕРЕЗЕНЬ 1944 РОКІВ)

2.1. Похідні групи ОУН: маршрути та діяльність

Попри розкол в ОУН, який стався в 1940 році, обидва його проводи – бандерівський і мельниківський – сповідували ідею відновлення суверенної Української держави на українських етнічних землях, про що було поінформовано відповідними меморандумами нацистське керівництво [62, с. 35-36]. Вони планували використати конфлікт між Німеччиною і СРСР для появи на політичній карті Європи Української держави шляхом союзу з першими. Вагоме місце у виконанні поставленої мети відводилося Великій Україні (Наддніпрянській Україні – А. О.), яка в документах фігурувала як Східні Землі України (СЗУ).

Ще напередодні німецько-радянської війни, у квітні 1941 року на Другому великому зборі ОУН бандерівське крило в свої програмі оголошувало необхідність боротьби за суверенну соборну Україну, за владу українського народу на українській землі, а також плани організації майбутньої держави [22, с. 35-38]. Для цього ОУН «організує й вишколює власну військову силу» [22, с. 43]. Не відставали у виробленні планів на майбутнє України і мельниківці. Так, ще 14 квітня 1941 року в «Меморандумі про цілі українського націоналістичного руху», зазначалося, що метою їх діяльності є «відновлення» незалежної і суверенної української держави на території між Дунаєм, Карпатами і Каспійським морем [22, с. 10]. Вони навіть розробили проект Конституції Української держави [22, с. 201-220].

Обидва проводи ОУН значну увагу приділяли формуванню української мілітарної сили, сподіваючись у цьому скористатися з Німеччину, озброїтися та підготуватися за допомогою Вермахту та Абверу («Нахтігаль», «Роланд»).

В очікуванні війни обидва проводи ОУН готували групи своїх членів для походу в СЗУ і зосереджуючи їх поблизу кордону з СРСР на території Генерал-губернаторства. Тут була розгорнута мережа військових курсів і вишколів для членів ОУН, на яких вони отримували основи військової справи (стройова підготовка, вивчення стрілецької зброї, підривної справи, топографії і т. п.), а також основ підпільної роботи [63, с. 149, 150; 70, с. 26]. Тих молодих людей, які виявляли виняткові здібності до навчання та організаторської справи, відбирали на спеціальні курси в Кракові. Таким слухачам давалися ґрунтовні знання з усіх військових дисциплін, ідеології націоналізму, геополітики, організації підпільної організаційної діяльності, проведення пропаганди, розвідки й контррозвідки, побудови системи державного управління в СРСР і структури радянських органів безпеки та Червоної армії, криміналістики, методики проведення допитів, поліційної служби, фотографування, японської боротьби (карате). Курси були розроблені детально, при їх підготовці використовувалися матеріали військових і поліцейських академій Німеччини, Польщі, дані оунівської розвідки про систему військового навчання в СРСР. Заняття були щоденними і тривали по вісім годин. Окремі штабні курси діяли в Кракові для оунівців, які мали військові звання [38, с. 4; 70, с. 26-27]. Похідними групами займався Підготовчий штаб (Р. Шухевич, В. Кук, З. Матла, М. Павлишин, М. Лемик-Сенишин та ін.) [38, с. 4; 108, с. 160].

Оунівці могли порівняно вільно провидити теоретичні військові навчання, але практичні, котрі передбачали стрільби, спорудження польових укріплень і т. п., було не можливими без згоди гітлерівців. Вийти з ситуації можна було лише отримавши від німецького командування відповідного дозволу, зокрема через посилення давніх контактів з розвідкою Вермахту – Абвером. В обмін на інформація про СРСР оунівці отримували дозвіл на підготовку бійців і командирів у десятках охоронних фабричних сотень, воєнізованих робітничих команда, школах поліції в Холмі та Перемишлі [70, с. 27-28]. Напередодні початку німецько-радянської війни Крайовий провід

ОУН(Б) видав наказ про організацію Українських збройних сил [22, с. 195-198].

Своєрідним поштовхом для активізації діяльності «похідних» груп став Акт 30 червня 1941 року про відновлення незалежності України. Водночас ця подія отримала негативну реакцію з боку нацистського керівництва Третього Рейху, котре не відкидало можливості використати український націоналістичний рух у своїх цілях [62, с.29].

Проте, вже 17 липня з Берліна в окуповані області України надійшла директива з наказом затримувати членів похідних груп ОУН, які, йдучи за лінією фронту, продовжували проголошувати Акт відновлення державності й створювати українську адміністрацію. Того ж дня у Львові та інших містах Західної України були закриті офіційні видання ОУН(Б) [73, с. 105].

Завдання похідних груп полягало в тому, щоб:

1. Захопити всі керівні пости місцевих органів самоуправління окупованої України для відбудови незалежної української державності.
2. Створити на цій території потужні націоналістичні організації, для чого слід було зайнятися масовим вербуванням до лав ОУН націоналістично налаштованих радянських громадян.
3. Проводити серед місцевого населення антирадянську агітацію [72, с. 125; 74, с. 120].

Формування ОУН почали просуватися в Україну з першого дня німецького вторгнення в СРСР. Вони склалися з операційних груп чисельністю до 12 чоловік, які повинні були встановлювати контакти одночасно з населенням і командуванням наступаючих частин Вермахту [22, с. 13].

Очолював похідну групу провідник. Керівним органом був також штаб групи (4-5 осіб): помічники-референти провідника. Крім того, при штабі кожної групи був спеціальний представник Головного проводу ОУН. Похідні групи склалися з роїв (по 5-12 осіб), очолюваних роєвим [72, с. 126].

Усі похідні групи ОУН(Б) об'єднувалися в три регіональні формації: «Північ» (М. Климишин, Д. Мирон) на Холмщині – мала рухатися на Київщину (21 рій), «Центр» або «Середня» (М. Лемик) на Перемишльщині й Ярославщині – на Харківщину (18 роїв), «Південь» (Т. Семчишин, З. Матла) – на Дніпропетровщину, Донбас, Одещину і Крим (14 роїв). Ще одна мала рухатися із території Румунії разом із батальйоном «Роланд» територією України з Румунії) [22, с. 13; 72, с. 124; 74, с. 119].

Кожна похідна група ОУН(Б), як згадував у своїх спогадах З. Матла, мала свій розпізнавальний знак – стрічку. «Північна» – червоного кольору, «Центральна»/ «Східна» – синього, Південна – чорного [38, с. 7]. Вони мали загальний пароль – питання: «Куди Бог провадить?» – відповідь: «Там, де стовпи небо підпирають». Після цього зазначався контрольний числовий пароль, який мала кожна з груп. Кожна Похідна група мала свій власний пароль зв'язку. Так, представники роїв Південної похідної групи у відносинах зі штабом групи використовували запитання «Як Ваша слава?» та відповідь – «Козацька кривава» [74, с. 122].

Задля покращення зв'язку учасники гру також залишали на видних місцях (стіни будинків, паркани, мости, стовпи і т. п.) зашифровані позначення. Наприклад, Південна похідна група позначалася літерою «Г», тому всі її рої вказували свій маршрут написом літери «Г», номером рою і стрілою, спрямованою донизу [72, с. 126-127; 108, с. 164].

У референта зв'язку Південної похідної групи були у підпорядкуванні 10 велосипедистів, які підтримували зв'язок між групою та роями [108, с. 164]. Рух відбувався здебільшого велосипедами та підводами, оскільки так легше було подолати великі простори, перевозити харчі, амуніцію, необхідну пропагандистську літературу тощо [38, с. 9, 11; 86, с. 10; 108, с. 165]. Дехто, як, наприклад, З Матла, просувався на схід мотоциклом [38, с. 9]. Під час пересування на схід майже в кожному селі організовувалися збори громадян, на яких виступали оратори з числа представників похідних груп [38, с. 11].

Всі члени похідних гру йшли в цивільному одязі. Єдиною відзнакою була синьо-жовта стрічка на лівому рукаві, а в старшин – золотий тризуб на її середині [39, с. 5]. Кожен учасник похідної групи перед зарахуванням до рою повинен був заповнити анкету, в якій вказував своє прізвище, псевдо, стаж роботи в Організації, а також те в якій структурі майбутньої Української держави він би хотів працювати [22, с. 162].

Отже, Хмельниччина не була місцем їх кінцевої зупинки. Регіон фактично став одним із головних перехідних пунктів на шляху до визначених в планах регіонів України. Так, зокрема, маршрут групи «Центр»/«Схід» проходив з Підволочиська (14.07.1941) через Проскурів (16.07.1941) на Старокостянтинів, Вінницю на Житомира і далі на схід. Через Проскурів (19.07.1941) на Вінницю (24.07.1941) і далі в східному та південному напрямку просувалася похідна група «Південь» [108, с. 162]. Одна із представниць цієї групи згадувала про ці події: «Їдемо далі кінями, люде нас вітають щиро. З початку здержано, беруть нас за німців, що вміють говорити по-українськи, і звідси та здержаність і холодність. Та коли переконуються, що ми такі самі українці, як і вони, то гостинності й щирості нема меж» [35, с. 239]. Інший учасник подій, М. Чарторийський писав, що «у воєнній хуртовині, йдучи за фронтом, а не випереджаючи його й наражаючись на смертельну небезпеку, учасники Груп інформували населення про дійсний хід подій і підготовляли його до німецької окупації, під якою згодом розвивався новий спротив, що зрештою набрав форм збройної боротьби проти двох окупантів – російсько-комуністичного й німецько-фашистського [39, с. 5]. Цей же автор згадував про мітинги, віча, розмови з місцевим населенням, на яких пропагувалася українська справа. Перший такий імпровізований мітинг було проведено його групою в Фельштині [39, с. 121]. Подібні акції було проведено в Летичеві, Літині та цілому ряді сіл Поділля (Янів, Стрижавка, Юзвин та ін.) [38, с. 142].

У Проскурові члени похідної групи розмістилися в кількох хатах на вулиці Пушкіна. Зважаючи на те, що в місті було багато гітлерівців, підпільникам, котрі проводили свою роз'яснювальну роботу серед

проскурівчан, потрібно було діяти дуже обережно. Довелося по хатах, городах розповідати мешканцям міста про цілі походу групи [38, с. 141-142].

Після одноденного відпочинку похідна група продовжила свій рух в східному напрямку. На Вінницю група йшла двома колонами. Перша рухалася за напрямком Проскурів – Дерезня – Кальна – Згарок – Волковинці – Гришки – Луки Барські – Бальковці – Людовка – Пултовці – Вінниця. Друга – Проскурів – Меджибіж – Летичів – Вербка – Дяковці – Селище – Зарванці – Вінниця [30, с. 49].

Просування похідних груп теренами Хмельниччини було під постійним зором керівництва ОУН(Б), яке координувало їхні дії. Опікувалися цими похідними групами члени Поводу Г. Пришляк («Мікушко»), який одночасно виконував обов'язки начальника СБ на Західноукраїнських землях та І. Дмитришин [62, с. 109].

Окрім бандерівського крила ОУН похідні групи формувалися і мельниківцями. Одна із них – «Центральна» рухалася в східному напрямку через Проскурів – Вінницю – Умань до Дніпропетровська і Донбасу [79, с. 74]. А «Південна» (сформована переважно з буковинців) мала через Вінницю вийти на Балту і далі на Одесу і Миколаїв. З першою просувалися такі видні діячі мельниківського крила ОУН як М. Сціборський, О. Сенік і Р. Сушко. Іншу очолював П. Войновський [74, с. 118].

Через Хмельниччину пролягав шлях і Буковинського куреня (до півтори тисячі осіб). 21 серпня 1941 року це військове формування в районі Скали-Подільської здійснило перехід через р. Збруч. Далі учасники походу через Оринин попрямували до Кам'янця-Подільського. За спогадами О. Білака «під час маршу через Україну нас усюди зустрічали хлібом-сіллю [54, с. 76-77]. Старшим сльози лилися з очей, а молодші співали, коли чули від нас, що ми добровольці і йдемо служити Україні. Учителі промови говорили мовою Котляревського та Шевченка, а молоді роздавали овочі» [54, с. 77].

Виконуючи директиви ПУН, керівництво Куреня залишало в пройдених населених пунктах свої кваліфіковані кадри. Лише на шляху до Жмеринки

було залишено близько сотні учителів, агрономів, спеціалістів різного профілю [54, с. 77].

24 серпня Буковинський курінь вступив до Кам'янця-Подільського, де на знак вдячності за теплий прийом містян, під небом, біля кінотеатру ім. Чкалова дали кам'янчанам пропагандистський концерт [54, с. 78]. Буковинці, впродовж свого перебування в місті, намагалися ввести своїх людей в місцеву адміністрацію (міську управу, поліцію тощо) [54, с. 78]. Водночас, Курінь, щоб не привертати уваги до себе з боку німецької влади у Кам'янці-Подільському розділився на дві групи, котрі мали з'єднатися в Вінниці, і через п'ять днів залишив місто [54, с. 77-78]. Щоб уникнути повного підпорядкування Вермахту, провід Куреня видав наказ здати нещодавно отриману форму, переодягнутися в цивільний одяг і приготуватися до продовження свого походу на Київ [54, с. 82].

Основні сили йшли маршрутом: Кам'янець-Подільський – Дунаївці – Іванківці – Бар – Жмеринка – Браїлів – Вінниця. Друга, менша – Ялтушків – Нова Ушиця – Стара Ушиця – Копайгород [54, с. 78-79].

Просуваючись територією Хмельниччини, похідні групи обох проводів ОУН використовували для свого прикриття найрізноманітніші легітимні і підроблені документи німецьких військових установ, здебільшого т. зв. рот пропаганди [72, с. 126].

Німецьке військове командування призначало членів похідних груп на керівні посади в обласних, міських і районних управах, господарських і культурно-освітніх установах, що створювалися на окупованій території, надавали їм право створювати українську міліцію, використовуючи їх у ролі перекладачів [56, с. 238].

Як свідчать джерела, одразу ж між похідними групами обох проводів ОУН розгорнулася гостра конкурентна боротьба за східні терени. З. Книш, представник мельниківського крила ОУН зазначав, їм потрібно було за всяку ціну випередити бандерівців на СЗУ. Бандерівці також намагалися не допустити попереду себе мельниківців, затримати їх на кордоні. Вони робили

для цього все можливе [56, с. 238]. У той же час, один із документів, вміщених у збірці «Український здвиг: Поділля» вказує на те, що мельниківці із німцями намагалися не допустити до Проскурова представників похідних груп бандерівського крила [30, с. 73].

Користуючись підтримкою командування Вермахту, ОУН(Б) діяли набагато активніше і ефективніше за своїх конкурентів з ОУН(М). Бандерівці сміливо вступали в контакти з німецькими військовими, і навіть пересувалися з ними на автомашинах. Вони без будь-яких роздумів бралися за створення місцевих органів влади, мало рахуючись з позицією інших українських політичних сил [56, с. 238-239]. Доходило навіть до застосування сили, відкривався вогонь на ураження своїх конкурентів [56, с. 239]. Ворогуючі сторони намагалися також перетягувати на свою сторону своїх противників. К. Товстюк (член Буковинського куреня) зазначав: «Я б не сказав, що ця група (ОУН (Б) – О.А.) була сильніша нашої, але в них була залізна дисципліна, а тому вони перетягали наших на свій бік і не переходили на наш бік. Вони підходили до всіх, але перетяти їм вдалося лише «Тимоша» і його групу. Дуже старалися перетягти Марту Зибачиську («Мар»), але це їм не вдалося, хоча «Мар» і вступила з ними в дискусію» [54, с. 79].

Формами агітаційної роботи були мітинги, збори, індивідуальні бесіди. Через обмежений час перебування в населених пунктах навіть поведінка та зовнішній вигляд націоналістів використовувались в пропагандистських цілях. Відомо, що ще в околицях Проскурова Т. Семчишин видав наказ Ч. 16, в якому, зокрема, йшлося про організацію ранніх та вечірніх зборів всіх учасників походу. В програму збору входила: перевірка стану всіх учасників походу, надання інформації кожним членом рою про свою працю протягом дня, молитва. Ці збори справляли потужне враження на місцеву громаду. Зі спогадів учасників групи дізнаємося, що деякі селяни були так вражені відкритою молитвою, що навіть плакали під час неї. Взагалі релігійне питання на окупованій німцями території було дуже гострим. І цю ситуацію оунівці теж вирішили використати для посилення свого впливу серед населення. Так,

в одному зі звітів Проводу Т. Семчишин підкреслював необхідність посилення релігійного моменту серед селян, для чого вимагав прислати священиків із Західної України [111, с. 164].

Члени похідних груп роз'яснювали своє ставлення до земельного питання і наголошували, що в майбутній Українській державі буде робитися все для відродження хліборобської верстви [111, с. 165].

Водночас, виявилося, що на теренах Великої України, в т. ч. і Хмельниччині, місцеве населення часто розцінювало членів похідних груп як перевдягнутих німців, котрі володіли українською мовою. Крім запальних гасел і кличів, оунівці виявлялися не в змозі дати конкретні відповіді на питання політичного, соціально-економічного характеру, котрі турбували місцевих мешканців. Вони не змогли знайти мови з молоддю цих територій, котра була вихована в дусі комуністичної ідеології [56, с. 239]. Крім того, на окупованій німцями території поширювались більшовицькі листівки і газети, в яких викривалось «зрадництво» ОУН(Б), засуджувались її зв'язки з гітлерівцями. Так, 31 липня 1941 року вийшов перший номер газети «За Радянську Україну». В одній із статей український радянський письменник О. Корнійчук називав оунівців «вірними псами канібала Гітлера», які допомагають німцям грабувати населення і країну. Неодноразово, місцева громада сприймала галичан або як поляків, або як україномовних німців, адже галицький діалект відрізнявся від східноукраїнських говірок. Через це учасникам походу необхідно було проводити агітацію обережно та переконливо [63, с. 518; 64, с. 587; 111, с. 163-164]. Хмельничани називали представників оунівців «бандерівцями», «січовиками», «західниками» [55, с. 18].

Варто зазначити, що не дивлячись на деякі зовнішні ознаки співпраці з німцями члени похідних груп проводили і антинімецьку пропаганду. На зборах, які проводились в містах і селах СЗУ, лунали гасла про створення незалежної Української держави без більшовиків та німців. 14 серпня 1941 року німецькі органи влади зазначали, що похідні групи ОУН(Б) інтенсивно

розширюють свою пропагандистську діяльність на користь створення «незалежної і соборної Української держави». І тон цієї пропаганди ставав все більше антинімецький [111, с. 164].

Фактично члени похідних груп, їх рівень ідеологічної і політичної підготовки, виявилися зовсім не готовими до умов і вимог діяльності на теренах не лише Хмельниччини, а й всієї підрадянської України. У контексті цього вважаємо слушною аргументацію щодо даного аспекту О. Ходановича, котрий зазначав, що з початком німецько-радянської війни, похідні групи ОУН розпочали свою діяльність на східноукраїнських землях. На цьому етапі вони були озброєні ще довоєнною програмою, перенасиченою тоталітарними і шовіністичними тенденціями. Ідеологія ОУН(Б) на початку війни була орієнтована в основному на радикально настроєну інтелігенцію та молодь Західної України і ґрунтувалася на засадах інтегрального націоналізму. Поки діяльність організації обмежувалась західноукраїнськими територіями, її програма майже не підлягала критиці. Розгорнувши пропагандистську роботу в Східній Україні, члени похідних груп зрозуміли обмеженість і непридатність своєї програми як загальноукраїнської [112, с. 189]. Попри це, похідні групи, на думку Л. Шанковського, успішно конкурували з «більшовицьким підпіллям» [86, с. 239]. Така точка зору, на переконання О. Кентія, була далекою від реальності. Український історик переконливо доводить, що на той час ОУН(Б) не закликав український народ до боротьби з нацистськими окупантами, а вважав своїм головним завданням «виривання» загалу з під впливу комуністичної ідеології та долучення його до табору самостійників [56, с. 240]. Свій, безумовно, негативний внесок до переліку причин невдач, робив саме розкол в лавах ОУН на бандерівців та мельниківців [56, с. 240].

Далеко не завжди «люб'язно» до самостійницької діяльності похідних груп ставилися органи гестапо і СД. Вони забороняли їм під час пропагандистської роботи говорити про самостійну Україну, писати в

листівках «Вільна Україна», агітувати за майбутню «звільнену Україну» тощо [56, с. 240].

Діяльність похідних груп ОУН на Хмельниччині не мала змоги в короткий час подолати на теренах краю пануючу комуністичну ідеологію, довести до свідомості краян життєвість національної ідеї, її високу вартість, виправдати в очах населення співпрацю з нацистами [56, с. 241]. Водночас, не зважаючи на зазначені труднощі та проблеми, похідні групи обох ОУН проводили організаційну і пропагандистську роботу серед подолян з метою залучити їх на свою сторону і включити до боротьби українську державну самостійність [56, с. 242]. Така активність похідних груп викликала невдоволення у гітлерівців, які вже в серпні видали наказ про арешти мандрівних пропагандистів «групи Бандери» [31, с. 243].

Отже, обидва крила ОУН, з перших днів війни прагнули поширити ідеї української державності на СЗУ. Однією із складових цього процесу стали похідні групи. Територія Хмельниччини була своєрідним транзитом на Схід. Водночас і тут похідні групи намагалися проводити відповідну пропагандистську, роз'яснювальну роботу, прагнули закріпити своїх представників в адміністративно-управлінському апараті.

2.2. Створення та діяльність осередків ОУН

Активна і успішна діяльність ОУН на теренах Хмельниччини не могла відбуватися без створених на території краю її осередків. До цього процесу долучилися насамперед представники похідних груп обох проводів ОУН та їх окремі представники, направлені для цього вищим керівництвом.

Осередки ОУН(Б) насамперед прагнули делегувати своїх членів і симпатиків до органів місцевої влади. Як відомо, адміністративно вертикаль органів влади передбачала створення міських та районних управ, а в колишніх повітових містах – окружних управ. На рівні сіл – громадських управ (включаючи голову, секретаря та п'ятьох членів). Очевидно, такий підхід не викликав супротиву місцевих мешканців, які охоче збиралися на громадські

зібрання для створення органів влади. Зазвичай на такі сходи приходило багато охочих селян, в тому числі жителі сусідніх населених пунктів, духовенство [108, с. 169-170]. Своєрідною ілюстрацією цього можуть слугувати, наведені в збірці «Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині», дані про збори в Кривині, Лисиному та Улашанівкці, на яких відповідно було присутніми відповідно 547, 285 та 148 осіб. [21, с. 6].

Водночас, як свідчать джерела, керівники похідних груп вже в липні 1941 року побачили, що завдання, які ставили перед собою оунівці на СЗУ, в т. ч. і на Хмельниччині, вирішити тими силами, які були у них на той час, буде дуже важко. Тому для цього: «Потрібно людей, здібних процес залучення до самостійної праці: малоінтелігентних не [треба] висилати. Треба спеціально людей енергічних і з військовим вишколом до організації по областях і районах, бо тут брак відповідних організаторів, певних людей до міліції. Треба негайно школити організаторів міліції в області і по районах. Треба вислати більше людей на СЗУ, але не лише до великої політики, але й до роботи оунівських лав в липні 1941 року <...> Треба багато літератури <...> Вислати кур'єра в Тернопільську і Буцацьку округи, щоб на місці припилювати висилку» відповідних людей в Кам'янець-Подільську та Вінницьку області [35, с. 225]. Тому роботи для оунівців обох напрямків на Хмельниччині було чимало.

На початку липня 1941 року члени похідної групи ОУН(Б) М. Козак, Д. Притуляк, В. Зброжик, О. Лисяк, М. Фриз, Т. Охримович досить швидко, одразу по прибуттю до Кам'янця-Подільського, створили у місті Обласну ексекутиву [67, с. 99]. М. Русначенко зазначає, що вона вже існувала на 19 липня [80, с. 25]. Найперше, що намагалася група зробити, це знайти порозуміння з німецькими властями [67, с. 99].

29 липня 1941 року члени Обласної ексекутиви провели своє засідання на якому обговорили результати нарад з німецькими властями, відзначивши, окупаційна влада заборонила оунівцям займатися пропагандою, друкувати націоналістичні гасла і видавати обласну газету. Окупанти стверджували, що

не повинно бути ніякої політики, лише «праця щодо хлібного збору». Вони навіть заборонили гало: «Серп і молот, то смерть і голод» і дали позитивну відповідь щодо створення на теренах Кам'янець-Подільської області міліції та облаштування Обласної Управи [30, с. 52]. На зібранні було вирішено як найшвидше сформувати на території області організаційну сітку (осередки), котра б сприяла боротьбі за самостійну Українську державу. Ставилося завдання опановувати місцеві уряди і розв'язувати усі справи з націоналістичної точки зору; потрібно «вибрати людей, що зуміли б належно розвинути організаційну сітку в Кам'янець-Подільській області. Всі повинні присв'ятитися тим справам, з яких можуть найкраще вив'язатися. Коли не можна розбудувати всеціло наше життя, то зконцентрувати наші сили на одній ланці життя, щоб з'єднати собі місцевий елемент, а тим самим прислужимося найкраще нашій справі. Людям, що їм брак творчої ініціативи, дати потрібні інструкції, по яким вони мають працювати. Дати зі себе працю, працю плянову й корисну» [30, с. 53]. Тоді ж було створено Обласну Управу, яку очолив М. Козак. До складу найвищої обласної структури бандерівського крила ОУН увійшли М. Козак, Д. Притуляк, О. Лисяк, Т. Охримович, М. Фриз, О. Голуб'як, Б. Лотоцький, Б. Цуприк, М. Побережник, В. Біланюк, Л. Сваричевський. Керівний склад обласної міліції склали: обласний комендант В. Зброжика, його заступник – Карасевича (місцевий секретар), К. Роснецький – персональний референт і Я. Щегрин – муштровий референт. Членами міліції стали: С. Сікора, М. Іванець, І. Гірняк, А. Олексик, І. Бзовий, Є. Білас, С. Устяник, Ю. Опара, В. Мулик, П. Гречаник. Решту міліції було вирішено набрати з місцевих людей, організувати команду з 100 озброєних осіб. Окрім того, вирішено при Кам'янець-Подільській міській управі організувати охоронну сторожу з 20 осіб та трьох людей для керування виключно організаційними справами [30, с. 54; 45, с. 221].

30 липня відбулося чергове засідання Кам'янець-Подільської обласної езекутиви ОУН, в якому взяли участь М. Козак, Д. Притуляк, В. Зброжик, О. Лисяк, М. Фриз, Т. Охримович. На цьому зібранні було розглянуто звіт

зв'язкових щодо співпраці з німецькою владою. Виявилося, що ставлення німців до українських націоналістів негативне, вони ніяк не хотіли співпрацювати з бандерівцями, сприймаючи їх як просту робочу силу, завдання якої – працювати, а не політикувати [30, с. 55]. Після оголошення звіту було прийнято рішення поширювати свій вплив на всі райони Кам'янець-Подільської області, а не обмежуватися лише містом і районом [30, с. 55]. Також вирішено не ризикувати зі спробами подальшого порозуміння з німцями [30, с. 56].

Не очікуючи на німецьку реакцію, яка була прогнозовано негативною, Обласна ексекютива зайняла в центрі міста будинок, на другому поверсі якого облаштувалася в трьох кімнатах, в котрих мали працювати районні референти, реєструвати прихильників ОУН(Б), а також координувати роботу з районним активом, для чого для кожного із них було заведено зошит та течку для звітів [30, с. 56].

З швидко сформованої міліції було вирішено наступного дня направити один рій, під командою І. Аксимчука, із Сатонова до Чорного Острова, а рій з Чемирівців, під командою Т. Кметюка в район Городок-Проскурівський з метою організації там північної частини міліції головним місцем осідку в Фельштині. Окрім того, замість С. Стадника командиром рою в Солобківцях призначили М. Костинюка [30, с. 56].

Ще один осередок (районний і окружний) ОУН(Б) було у Летичеві. Перший крок у цьому плані було зроблено ще похідними групами. В Летичівському районі, у містечках і селах Вовковинці, Козачки, Меджибожі, Лисогірці було обрано старосту села, міліцію тощо. Після проведення місцевих зборів та облаштування життя бандерівці перейшли до пропагандистських методів боротьби. Зокрема, займалися друком пропагандистських, освітніх листівок [108, с. 167].

Головним осередком роботи оунівців була тютюнова фабрика, котра забезпечувала цигарками німецьку армію. Керував нею І. Козаченко, саме за його сприяння туди влаштувалися місцеві підпільники В. Мазур, І. Ходко,

Я. Заверуха, М. Потапінський, Л. Бучик, О. Колесник та ін. [67, с. 107; 108, с. 167]. Працівники фабрики мали спеціальні «аусвайси» (дозволи) і могли безперешкодно пресуватися Кам'янець-Подільською та Вінницькою областями, поширюючи листівки в Деражнянському, Проскурівському, Летичівському, Ярмолинецькому районах Кам'янець-Подільської області. І. Очківський, В. Зубенко та О. Матвіїва видавали людям фальшиві документи та «аусвайси», таємно перевозили зброю та вибухівку, забезпечували продуктами харчування [108, с. 167]. Так наприклад, Довоєнний директор Летичівської середньої школи І. Очківський працював окружним старостою і мав повне довір'я у німців, зокрема окружного комісара Гамара. Користуючись цим, він забезпечував підпільників ОУН(Б) папером і шрифтом для друкування листівок, видавав різноманітні необхідні документи, організовував забезпечення продуктами харчування [67, с. 107]. А. В. Зубенко і О. Матвіїва працювали в німецьких установах. Перший – секретарем районної поліції, друга – завідувачем ЗАГСУ. Вони забезпечували підпільників бланками документів, зразками штампів, печаток тощо [67, с. 107].

Листівки друкувалися в с. Копачинці в хаті М. Демчишина. До Летичева їх доставляв Я. Заверуха, а по селам розповсюджував В. Лучков (Ставниця, Требухівці, Меджибіж), О. Слободян (Горбасів), С. Грабаренко (Залетичівка), І. Сабодан (Марківці), Горновий (Івонинці), В. Мазур, Л. Гусар, Л. Бучик (Летичів, Покасівка), П. Пантелеймонов (Пархомівці, Ярославка, Микитівці), І. Яворський, П. Транчук, Ф. Поплавський, О. Слащук (Требухівці, Головчинці), Т. Дудник (Лисогірка) [67, с. 107; 108].

До диверсійної групи підпільників входили Я. Заверуха, В. Зубенко, В. Мазур, О. Бригида, І. Сабодан, М. Потапінський, С. Гарбаренко. Вони розгромили поліцейський куш в с. Вербівці, заволоділи зброєю, підірвали і розстріляли машину з есесівцями на шосе Летичів – Вінниця, закидали гранатами підводу з поліцаями, систематично виводили з ладу лінії зв'язку між Летичевом і Проскуровом та Деражною. О. Коваль (працював у ремонтних

майстернях на залізниці) і Я. Заверуха здійснювали диверсії на залізниці [67, с. 108].

Група підпільників (мешканці Головчинець та Требухівець), що працювали на Меджибізькому консервному заводі, очолювані І. Яворським, розповсюджували листівки, вели антиглерівську пропаганду, псували лінії телефонного зв'язку, збирали зброю. В групу входили О. Слащук, Ф. Поплавський, П. Транчук та ін. [67, с. 108].

В руслі програми і завдань оунівського руху діяли ще два вихідці з Західної України: В. Барищук – благочинний Летичівської округи та Слоневський – учитель, потім директор бухгалтерської школи і бухгалтер ремісничого училища [67, с. 108].

Лінія зв'язку Летичівської сітки ОУН (Б) проходила по лінії: провідник Летичівського надрайонного проводу «Холодний», працівник освіти Ніненко та обласний провідник по Кам'янець-Подільській області М. Козак – «Смок» [108, с. 167].

Місцем осідком Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН(Б) стало с. Кадіївці Орининського району. Туди восени 1941 р. прибув окружний провідник З. Голуб'як (псевдо «Остап», «Борис») і орендував квартиру в одного із мешканців села І. Яцентюка. Разом із ним діяв і керівник Чемеровецького надрайонного проводу «Хмара» [108, с. 168]. Оунівці поставили на посаду старости сільської управи Кадіївців М. Семенюка, котрого прийняли в організацію під псевдо «Веселий» [67, с. 116]. У цьому населеному пункті була станиця ОУН. Очолював її бухгалтер обштинного товариства Д. Слюсар [67, с. 116].

Значна частина оунівців з Кадіївців входила до групи «Хмари»: Б. Заїнчковська (псевдо «Хвиля»), М. Слюсар (псевдо «Андрій»), С. Ковальчук, А. Бурейко та А. Латюк (псевдо «Зоря») [108, с. 168].

Кожних п'ять днів в кабінеті старости управи проходили заняття школи націоналістів, котрі проводив З. Голуб'як. Відвідувачі школи вивчали історію ОУН, її ідеологію і завдання [67, с. 117].

Діяльність старшого покоління знайшла своє продовження в молодіжній організації ОУН(Б) в Кадиївцях. Керував не Д. Слюсар (псевдо «Богдан»). Чимало представників молоді навчалися в Кам'янці-Подільському, зокрема в Інституті народної освіти, де функціонувало оунівське підпілля [67, с. 117].

У тісному зв'язку з окружним проводом ОУН(Б) в Кадиївцях діяли оунівські осередки в сусідніх селах. Один із них був в с. Думанів. Очолював його М. Чесньовський (псевдо «Подольнин»). Місцевий осередок перетворився в станицю ОУН(Б). До його складу входив ряд місцевих мешканців: І. Григорчук (псевдо «Ворон»), В. Кардаш, П. Слободянюк (псевдо «Дерев'янчук») та ін. Свій осередок ОУН(Б) мали в с. Пятничани. Очолив його М. Мелимука [67, с. 121-122].

Слід зазначити, що часом, як свідчать дані представлені Н. Мизаком і В. Горбатюком, в окремих селах, де не було осередків ОУН, були прихильники та члени цих організацій (села Нестерівці, Зеленче) [67, с. 123-124].

У Ярмолинцях з учасників похідних груп в липні – серпні 1941 року було сформовано осередок ОУН(Б). Серед ймовірних керівників В. Соловей вказує на «Железняка» (справжнє ім'я не вдалося розшифрувати) та «Петренка» (Андрій Павук). Останній восени 1941 року прибув до Проскурова і за наказом обласного провідника ОУН(Б) Бурлія розпочав організаційну роботу в Ярмолинцях. Працював під прізвищем «Петренко» легально як керівник «Просвіти» в Ярмолинцях. Восени 1942 року «Просвіту» було закрито, тому Павук змушений був перейти в підпілля. Йому вдалося згуртувати навколо себе симпатиків ОУН та проводити серед них націоналістичні бесіди. Одна з таких відбулася приблизно в серпні 1941 року на квартирі директора Ярмолинецької школи А. Бучинського, де були присутні близько семи осіб. Керівниками ОУН в Ярмолинцях, ймовірно, були спочатку «Петренко», згодом В. Захарчук. Як свідчать повоєнні документи Управління МДБ УРСР по Кам'янець-Подільській області, до цього осередку входило близько двадцяти осіб: В. Захарчук, Сидорчук, А. Головчук (бургомістр окружної управи), А. Бучинський (директор школи), Ф. Ковбасюк (помічник начальника

поліції), Г. Левицький, Дронг (секретар школи), А. Луговий, П. Онофрійчук, В. Богач (секретар управи), Г. Никитюк (директор артілі), Перепелиця (директор МТС) та ін. Серед перерахованих осіб видно, що склад Ярмолинецького ОУН був дуже строкатим, що давало можливість її членам проникати в середину адміністративного апарату місцевої влади [108, с. 168-169].

У 1942 році оунівці створили в Ярмолинцях Український комітет, який здійснював правозахисну діяльність. Його очолив Г. Левитський. До складу увійшли С. Горецький (секретар), В. Захарчук, В. Макогончук, С. Луговий та А. Сторожук [67, с. 130]. Членами організації вдалося декільком мешканцям міста повернуто житло, відібране раніше радянською владою [67, с. 130].

Формувалися і функціонували осередки ОУН(Б) і на Ярмолиниччині. У с. Куява його очолював директор школи П. Кравченко. До її складу входили староста села Чайковський, голови сільських общин І. Куций та Г. Волосевич, заступник директора школи І. Ковальчук, колишній учитель К. Камінський та ін. Члени організації відновили могилу двох вояків армії УНР, розстріляних комуністами. При школі діяла молодіжна організація ОУН(Б) з старшокласників. Вона в основному діяла як хор, що вивчав і виконував українські патріотичні й народні пісні. Після заборони німцями у 1942 році його діяльності, хористи збиралися нелегально в хаті директора школи або в хаті учня десятого класу М. Торбинського. Хором опікувалася дружина директора школи [67, с. 130-131].

Свій осередок ОУН(Б) мала в Фрамполі. До нього входили голови сільських общин А. Худяк, В. Дудка, староста сільської управи Г. Мартинов, секретар сільської управи М. Волошин, голова промартілі А. Пастухов, директор школи Тучинський та ін. Через Фрампіль проходив зв'язок Ярмолинців з Копичинцями, сюдою доставлялася націоналістична література [67, с. 131].

В с. Левківці до оунівського підпілля входили директор школи В. Левицький, вчителі Ф. Прокпович, Ф. Осипенно та ін. Основним місцем її

пропагандистської діяльності був клуб будинку інвалідів в с. Нова Соколівка [67, с. 131].

Підпільні осередки діяли в Сутківцях (керівник В. Кривий, директор школи), Шарівці (Г. Дичаківський – директор школи) та інших населених пунктах [67, с. 131].

Слід відзначити наявність досить численної молодіжної організації ОУН(Б) в Томашполі, яку очолював Г. Сухий. Вони зробили кілька нападів на Городоцьку цукроварню, де нейтралізувавши варту брали кілька центнерів цукру для майбутніх повстанців. Молоді оунівці поширювали серед односельчан листівки, співали українських пісень [67, с. 131].

Свій осередок ОУН(Б) мала в с. Фридрівці. Тут теж було сформовано станицю, котру очолив І. Черватюк [108, с. 168]. В його розпорядженні знаходилися всі зв'язкові, він займався розквартируванням оунівців, забезпеченням їх харчами тощо [67, с. 120; 108, с. 168].

Враховуючи той факт, що через Старокостянтинів проходили похідні групи ОУН(Б), цей населений пункт одразу потрапив під увагу оунівців. Головним організатором оунівського осередку в Старокостянтиніві став «Сірко», а його керівником став Ф. Бублій, котрий був поставлений старостою окружної управи [5, арк. 6 зв.]. Йому активно допомагали у становленні осередку і пропаганді ідей незалежності України в місті і в навколишніх селах Б. Корчевський, Я. Янчик, Р. Делецький, Я. Нижний та ін. [67, с. 112].

Старокостянтинів став місцем зібрання керівників різних осередків. Сюди для узгодження спільних дій оунівського підпілля прибули керівники ОУН: староста Кам'янець-Подільської обласної управи Наненко і староста Проскурівської окружної управи Маяровський. Відтоді Ф. Бублій підтримував з ними зв'язки [67, с. 112].

До складу Старокостянтинівської організації ОУН(Б) входили Б. Корчевський (начальник міліції), О. Панчешук (староста районної управи), Я. Нижній (завідувач земельним відділом), Левківський (окружний агроном), І. Кая'фюк, Гемба і Пилип'юк (слідчі міліції), Шкарбанський (діловод міліції),

Д. Кононець (секретар районної управи), Р. Делецький (завідувач окружним відділом освіти), Ф. Бебульчак (пропагандист відділу пропаганди), Севернюк (бухгалтер міської управи), Волошкевич (завідувач ЗАГСОМ), О. Чигрикін (начальник міліції), О. Доброгорський (помічник начальника міліції) та ін. Серед учасників підпілля був і виходець із Західної України – А. Брухівський (священник) [67, с. 112]. Цей осередок тримала під контролем місцеву районну газету «Ново життя», яку використовувала в пропагандистських цілях [5, арк. 7 зв.]. Старокостянтинівська організація ОУН(Б) виходила за межі міста. Вона включала групи, котрі діяли в навколишніх районах округи: Старокостянтинівському, Остропільському, Грицівському, Красилівському. Майже всі посади в окружних і районних закладах Старокостянтинівщини займали українські націоналісти або їх симпатиків. Діяла в місті і своя молодіжна організація ОУН [67, с. 115]. Дещо відособлено від Старокостянтинівської окружної організації діяла Старосинявська районна група, хоча і була в її складі [67, с. 115-116]. Цілком ймовірно, якщо брати до уваги інформацію про її керівника – В. Степанишина [67, с. 115-116], він був занадто рішучим і активним, на відміну від своїх керівників у Старокостянтинові.

Слід також зазначити, що важливим осередком молодіжного крила оунівського підпілля та їх симпатиків стали Кам'янець-Подільський інститут народної освіти, де діяла група членів ОУН(Б) із 15 осіб та ветеринарний факультет Кам'янець-Подільського сільськогосподарському інституті, де провідником Юнацтва з листопада 1942 року був М. Слюсар - «Андрій» (в майбутньому окружний провідник). Саме він, як зазначив В. Соловей, з В. Слюсарем - «Богдан» займалися з лютого 1943 року створенням групи ОУН у цьому інституті [108 с. 168].

Свій осередок оунівці бандерівського крила мали і в Дунаївцях та його околицях. Головними провідниками осередку почергово були: В. Біланюк, П. Щербатий (псевдо «Тиміш», «Волох»), І. Глевич (псевдо «Аркадій»), Й. Демчук, Х. Мартюк. До його складу входили: В. Петров (псевдо «Чубатий»), Г. Бомба (псевдо «Надія»), А. Дідик (псевдо «Вітер»), О. Шмерко,

Д. Дідик (псевдо «Вишня»), М. Бомба, К. Махновський (псевдо «Ескулап»), Н. Дідик (псевдо «Ад'ютант»), А. Серафимова [6]. Дунаєвецький надрайонний провід поширював свою діяльність на Смотрицький, Миньковецький, Солоковецький та Віньковецький райони [92].

В одному з програмних документів ОУН (Б) на території Кам'янець-Подільської області під заголовком «Пропагандивні постанови» зазначалося: «Ведемо пропаганду по своєму змісту різних ступенів: 1. Загально-революційну пропаганду для всіх працюючих мас України проти чужих імперіалізмів і колоніального визиску... 2. Націоналістично- революційну програмову пропаганду з метою поширення націоналістичної ідеї на всі українські землі і серед усіх верств українського народу, щоб підготувати ґрунт для розросту організації, мобілізувати й політично активізувати маси, вишколити революційний актив» (Цитата за [108, с. 170]).

Осередки ОУН(Б) створювалися також і на півночі Хмельниччини. Спочатку з ініціативи/рекомендацій похідних груп формувалася нова місцева цивільна влада. Однак після Акту про відновлення Української Держави 30 червня 1941 року владу поставлену оунівцями ліквідували, зокрема в Славуті [67, с. 104].

Окремої уваги заслуговує діяльність оунівського підпілля в с. Крупець, яку очолював член похідної групи І. Олійник. До складу групи входили його брат Дмитро, сестра Параска, колишній офіцер Червоної армії М. Яцентюк, сільський староста С. Сосонюк, славутський поліцай Д. Квалівський (всього півтора десятка осіб) [67, с. 103]. Крупецькі оунівці рятували від розстрілів євреїв, звільняли з табору військовополонених, розповсюджували агітаційну націоналістичну літературу, збирали зброю для відкритих боїв з нацистами [67, с. 104].

У серпні 1941 року в оселі заступника коменданта Ізяславської окружної поліції П. Янушевського відбулися перші збори членів ОУН, в яких взяли участь бургомістр Ізяслава А. Богуцький, комендант окружної поліції О. Дигас та ін. На зібранні вирішили діяти в легальній формі через засноване ними

товариство «Просвіта». Останню очолив П. Лібов. До організації входила місцева інтелігенція. Всього у ній було понад 50 осіб [67, с. 110].

Голова міської управи Богущкий виділив кошти на ремонт будинку «Просвіти». Її голова на відкритті товариства виступив з патріотичною промовою перед більш ніж триста мешканців міста. «Просвіта» провела панахиду на двох братських могилах українських вояків, полеглих у боях за самостійність України в часи революції 1917-1921 років. Первинні осередки діяли в різних населених пунктах, організаціях, але основна робота зосередилася в будинку «Просвіта». Тут активно діяв драматичний гурток, духовий оркестр, бібліотека. До драматичного гуртка входило 15 просвітян. До кінця 1943 року ними було поставлено понад сотню різноманітних вистав українською мовою, переважно класичних, а також заборонених польською та радянською владами [67, с. 110]. «Просвіта» видрукувала близько двох тисяч листівок, розповсюджених серед населення регіону. На одному боці був портрет Т. Шевченка, а на другому – текст гімну «Ще не вмерла України» [67, с. 110]. Просвітяни видавали свій часопис «Заславський вісник». Редактором був П. Лібов. Частину матеріалу брали з газет, що видавала ОУН в Кременці, Львові, Києві, Кракові та інших містах. Але навесні 1942 року часопис за розпорядження окупаційної влади став її рупором, що й відбилося на змістові публікацій [67, с. 111].

ОУН в Ізяславі організувала комітет допомоги військовополоненим, який займався збором одягу, продуктів харчування для них. Однак в тому ж 1942 році гітлерівці заборонили його діяльність, як покарання за те, що два військовополонених пі час робіт вбили конвоїра та втекли [67, с. 111].

Загалом, на кінець липня 1941 року в Кам'янець-Подільській області, за даними М. Русначенка працювало 63 члени ОУН(Б) [80, с. 25]. Щодо кількісних показників у наступні місяці чи роки, інформація на цей час, на жаль, відсутня.

Влітку 1941 року на Хмельниччині доволі потужно себе проявило мельниківське крило ОУН. Вони фактично взяли в свої руки майже всі

ключові позиції влади, починаючи з посади старости Проскурівської окружної управи, котру очолив О. Маяровський. Бургомістром Проскурова став Т. Печенюк, котрий через кілька місяців був замінений на М. Ліщинського. Сам же звільнений бургомістр очолив банк у місті [67, с. 100].

За даними, представленими Н. Мизаком та В. Горбатюком, до складу ОУН(М) належали тогочасні керуючий цукротрестом В. Скипа, голова Проскурівського району Лібацький, бургомістр Деражні В. Ясінський, завідувач обласним відділом народної освіти Т. Апанович, завідуючий Проскурівським районним відділом освіти і культури П. Борусевич, сіддя Волочиська Д. Шаравський, начальник карного відділу української міліції І. Мостицький, начальник таємного відділу Збровський, начальник паспортного відділу Онуфрик, начальник Проскурівської контори «Плодоовоч» Білечко та багато інших [67, с. 100].

Осередки ОУН(М) були створені фактично в кожному закладі і установі Проскурова. Мельниківці прагнули вести виховну пропагандистську роботу серед населення, готувати його до боротьби за самостійну Україну – бути готовими виступити зі зброєю в руках тоді, коли два окупанти – фашистська Німеччина і більшовицька росія у взаємній боротьбі втратять свої сили [67, с. 100].

Найбільш дієвим став осередок в редакції часопису «Український голос», що видавався управо Проскурова та окружної управи. Перший випуск часопису побачив світ 30 вересня 1941 року [67, с. 100]. Відповідальним редактором часопису був сам бургомістр М. Ліщинський. Вочевидь, таке прикриття давало можливість редакції відносно міцно стояти на ногах, як в фінансовому, так і в політико-безпековому плані. Фактичним керівником газети був Ю. Кошельник обіймав посаду начального редактора. Його заступник П. Януш очолював окружний провід ОУН(М) і був право рукою М. Ліщинського. Пізніше, після від'їзду П. Януша до Кам'янця-Подільського його посаду в редакції і організації ОУН(М) зайняв А. Іванов (літературний псевдонім А. Задума). Молодший літературний працівник А. Бланковський,

користуючись відрядженнями редакції, фактично виконував обов'язки зв'язкового між Проскуровом і Львовом. Від доставляв на Хмельниччину націоналістичну літературу, зокрема, привіз чотири бібліотечки львівської «Просвіти», одну з яких відправили в Ярмолинецьку районну бібліотеку, другу – в Деражнянську, третю – в Проскурівську міську, четверту – залишили в редакції, потім теж віддали у міську книгозбірню [67, с. 100-101].

У редакції націоналістична робота проводилася активно і відкрито. Сюди доставлялася зі Львова й розповсюджувалася по окрузі література, тут читали газету «Наступ», що видавалася у Празі, та інші видання. Тут проводилися зустрічі з активістами окружної організації [67, с. 100].

У листопаді 1941 року, на одних із таких зборів, було організаційно оформлено осередок ОУН(М). На збори під час обідньої перерви зібралися в кабінеті редактора Ю. Кошельник, відповідальний секретар О. Кравчук, завідувач відділом А. Іванов, директор друкарні О. Петрич, бургомістр Деражні В. Ясінський, начальник міліції с. Гнатівці Меджибізького району З. Ткач, начальник карного відділу міліції І. Мостицький, завідувач районного відділу освіти і культури П. Борусевич. Вишикувалися в шеренгу, і керівник окружного проводу П. Януш перед усіма прочитав текст присяги на вірність ОУН. Після цього кожен підтверджував прийняття присяги дотиком руки до зброї. Тоді ж кожному було присвоєно псевдо. Наприклад, Ю. Кошельник – «Вернигора», А. Іванов – «Чорний», В. Ясінський – «Чорнота» [67, с. 101].

За твердженнями Н. Мизака та В. Горбатюка, номери «Українського голосу» були пройняті українським духом, прагненням пробудити в читача почуття патріотизму, гордості за свій народ, спонуканням прилучитися до боротьби за його свободу. Свідченням цього можуть слугувати назви передовиць: «Будь гордий що ти українець!», «За моральність в українській родині», «Надолужити прогаяне на культурному фронті», «Слідами наших історичних помилок», «Пам'яті героїв під Базаром», «Нація», «Характер виховання та ін. [67, с. 101-102].

Досить часто газета публікувала матеріали про справи Проскурівського міського театру, який ставив вистави українських авторів («Лимеріна», Мина Мазайло»), виступав з концертами українських пісень. Окружний провід ОУН(М) планував провести у театрі великий вечір, приурочений річниці бою під Крутами. З доповіддю мав виступати редактор газети Ю. Кошельник. Однак окупаційна адміністрація заборонила його проведення [67, с. 102].

Німці посилювали тиск на редакцію, особливо цензурний. Ймовірно тому її редактор Ю. Кошельник звільнився з посади і переїхав до Кам'янця-Подільського, в якому виходив часопис «Подільянин» (редактор Д. Корбутяка), як орган місцевої міської управи. Цікаво, що часопис довгий час був антиподом «Українського голосу». У вересні 1941 року – це пронімецькі пропагандистські випуски, а вже згодом – дедалі більше націоналістичного характеру. Так, зокрема, в одному із його номерів було опубліковано спогади В. Приходька про Подільську духовну семінарію та «Просвіту», а також «Історію України» І. Крип'якевича та ін. [67, с. 102-103].

За літо 1941 року оунівці обох напрямків провели на теренах Хмельниччини значну роботу: всюди функціонувала лояльне адміністрування, створена підпільна, широко розгалужена патріотична мережа ОУН антигітлерівського спрямування [45, с. 221].

І. Патриляк, проаналізувавши численну кількість німецьких донесень з окупованої території України, зазначає, що у них багато згадок про те, що «група Бандери» розгорнула антинімецьку пропаганду під гаслами: «Геть чужоземну владу! Хай живе Степан Бандера!» [73, с. 106]. Одна з листівок завершувалася словами: «Геть Москву і Берлін!» [33, с. 203]. Але незважаючи на репресії та заборони німецької влади, оунівці продовжували проголошувати незалежницький Акт у містах і селах України, проводячи несанкціоновані мітинги і збори громадян [73, с. 106].

5 вересня 1941 року нацисти арештували 80% вищого керівного складу ОУН, але її діяльність на теренах ЗСУ, в т. ч. Хмельниччини не припинялася. Активність оунівських представників продовжувалася. 15 вересня німецька

поліція безпеки здійснила чергові масові арешти серед українського націоналістичного активу на всій території України та в еміграції. За ґратами опинилося майже 2000 оунівців. Відтак націоналісти остаточно повертаються до тактики підпільної боротьби, а нацисти посилюють терор проти них [73, с. 106].

Цікаво, що в жовтні цього ж року, попри репресії, як свідчать документи, зокрема донесення однієї із Айнзацгруп, «рух Бандери» залишався серйозною загрозою для окупантів [32, с. 61]. Натомість мельниківське крило у нацистських окупантів такого занепокоєння не викликало [32, с. 62]. Тому не дивно, що 25 листопада 1941 року усі низові ланки поліції та СД отримали наказ, в якому зазначалося: «Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у Рейхскомісаріаті Україна, мета якого – створення незалежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути негайно арештовані і після ґрунтового допиту таємно знищені як грабіжники» [23, с. 552-553; 31, с. 365]. Це не віщувало нічого доброго для оунівського підпілля.

І. Патриляк вважає, що через брак документів і утаємниченість страт досі важко встановити бодай приблизну кількість націоналістів, ув'язнених і розстріляних у контексті виконання зазначеного цитованого вище наказу [73, с. 107]. Однак, на його переконання, очевидним лишається те, що з кінця 1941 р. ОУН(Б) остаточно перейшла з категорії ситуативних союзників до категорії ворогів нової гітлерівської імперії [73, с. 107].

Протягом 1942 року нацисти ліквідували майже всі єврейські гетто на території України, відверто продемонструвавши цим місцевому населенню, яка доля в майбутньому очікує не тільки на єврейських, а й на слов'янських мешканців краю. Небаченого розмаху набула кампанія з насильного вивезення на роботу до Рейху [24, с. 3; 73, с. 118]. Посилилася економічна експлуатація [109, с. 143-144].

У січні 1942 року Головний провід ОУН(б) поширив «Комунікат до членів ОУН у справі набору людей до Німеччини». Документ різко критикував і закликав саботувати ці заходи [73, с. 123]. Слід зазначити що активність у

цьому плані проявляли обидва крила ОУН. Дані, наведені у праці С. Гальчака «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам» свідчать, що з регіону на примусові роботи було вивезено майже 200 тис подолян [48, с. 287], за іншими даними – 117 тис мешканців Хмельниччини [69, с. 77]. Ця цифра могла бути й більшою якби не протидія з боку оунівського підпілля. Загалом архівних даних про таку діяльність, як стверджує С. Гальчак, не достатньо [48, с. 270]. Але, наприклад, до складу товариств «Просвіта» долучалася молодь, яка в такому разі не підлягала вивезенню в Третій рейх на роботи. Такі дані маємо щодо Барської Просвіти [48 с. 271]. Стосовно Хмельниччини подібних прикладів невідомо, але ймовірно такі самі дії тут теж мали місце. У той же час відомо, крупецькі оунівці перешкоджали гітлерівцям вивозити до Німеччини молодь [67, с. 104].

Зима 1941–1942 рр. стала черговим психологічним шоком для українців, які побачили нелюдськість гітлерівців у ставленні до полонених червоноармійців. Настрої в окупованій Україні починають швидко змінюватися. Зникає загальна атмосфера початкової стриманості чи навіть лояльності значної частини українців до нових господарів регіону – нацисти остаточно скидають маску «визволителів» від більшовицької тиранії. За таких умов навіть найбільш терплячі кола української еліти перестали сподіватися на якісь позитивні зміни окупаційної політики [73, с. 119].

За умов існування режиму, який навіть про людське око перестав маскувати свою злочинність і демонстрував відверте презирство до українських національних інтересів, перед українським суспільством, а особливо перед його провідними колами, з усією гостротою постала проблема вибору нової моделі поведінки, яка могла б хоч найменшою мірою гарантувати досягнення політичних прагнень і сподівань. Вироблення нової політичної лінії в умовах тотальної війни та жорстокої окупації було завданням колосальної ваги та складності, яке вимагало прораховувати всі можливі наслідки, зважувати всі найдрібніші аргументи. Найпершою дилемою став пошук формули можливого оптимального поєднання опору брутальній

окупаційній політиці Німеччини та її сателітів зі спробами не надто завадити боротьбі вермахту на протирадянському фронті. Лідери всіх українських рухів абсолютно чітко розуміли: вони не мають права закривати очі на німецькі злочини стосовно українського народу, водночас свободу їхніх антинімецьких дій паралізувала думка про можливість реставрації в Україні сталінсько-більшовицького режиму. Власне ця, на перший погляд «патова», ситуація змусила активних українських політичних гравців намагатися застосовувати таку модель протидії німецьким окупаційним властям, яка б не шкодила безпосередньо інтересам фронту [73, с. 120].

Найактивніша та найрадикальніша у своїх діях ОУН(Б) опинилася в 1942 році в дещо легшій, з психологічного погляду, ситуації, порівняно з прихильниками А. Мельника чи іншими групами. Бандерівці свідомо пішли на конфлікт із нацистами ще в липні 1941 року, відтак, попри колосальні фізичні втрати й першочергову розгубленість, на початку 1942 року вони уже зуміли перегрупуватися, відновити підпільну роботу в нових умовах, не витрачаючи час на дискусії та писання до вищих керівників Рейху меморандумів (цей період «бомбардування» рейхсканцелярії паперами бандерівська ОУН пройшла пів року тому). Натомість керівництво ОУН(М) усе ще даремно намагалося своїми зверненнями змінити основні засади гітлерівської політики щодо України [24, с. 5; 73, с. 121].

Провід ОУН(Б) восени – взимку 1941 року і в перші місяці 1942 року прагнув нелегально закріпити своїх людей в органах окупаційної адміністрації та мілітарних чи парамілітарних формуваннях, вивести в підпілля всіх відомих німцям діячів Організації, скеровуючи членів і прихильників українського націоналістичного руху до максимально інтенсивної роботи з підготовки антинімецького виступу, однак у жодному разі не провокуючи такий виступ передчасно [73, с. 121]. Водночас він намагався максимально швидко реорганізувати діяльність своїх структур, перевівши їх на нелегальні форми боротьби. Однак, цілком зрозуміло, що за умов наявного зв'язку ментально зробити всього не вдавалося, і тому частина низових структур бандерівського

крила ОУН у першій половині січня 1942 року ще продовжувала діяти відкрито, що завдало бандерівцям масштабних фізичних втрат [72, с. 169].

Німецькі документи свідчать, що за січень 1942 року свідчать про масові арешти і страти прихильників ОУН(Б), які ще влітку – восени минулого року проникли до лав місцевої поліції, зокрема в Кам'янці-Подільському [19, с. 190]. При цьому гітлерівці відзначали, що націоналісти здійснювали широку агітаційну роботу «в дусі ОУН» за допомогою мітингів (на яких збиралося близько двох тисяч осіб і друкованих матеріалів [72, с. 169]. Відкрита діяльність оунівців бандерівського крила в адміністрації та місцевій поліції була остаточно згорнута до другої половини січня 1942 – початку лютого 1942 року. Всіх їх було виведено підпілля [72, с. 169].

На початку 1942 року ОУН(Б) на території Наддніпрянщини остаточно сформували структуру свого підпілля, яке керувалося у двох головних центрів – Києва та Дніпропетровська. У Києві дислокувався Крайовий провід ОСУЗ на чолі з Д. Мироном. Йому й підпорядковувалися організації ОУН(Б) на Хмельниччині [72, с. 169].

Через місяць – 14 лютого 1942 р. – члени Організації отримали ще один таємний комунікат, який дозволяв застосовувати зброю проти німців і оголошував: ОУН(б) перебуває в стані війни з Німеччиною [73, с. 123].

ОУН Мельника на початку 1942 року також змушена була коригувати свою тактику, хоча діяла при цьому обережніше й повільніше. Усіляко критикуючи Акт 30 червня 1941 року як нерозважливий та авантюрний хід, мельниківці восени цього ж року, в уже зайнятому вермахтом Києві, прагнули сформувати (подібно до бандерівців у Львові) прототип українського уряду, який вони обережно назвали Національною радою. Члени похідних груп ОУН(М) у східних і центральних регіонах при творенні власних структур намагалися не дратувати гітлерівців деклараціями про незалежність. Натомість залучали до роботи якнайбільше авторитетних місцевих громадян і загалом старалися мати більш «поважний і солідний» вигляд, прагнучи справити на німців враження серйозного партнера (на відміну від

«гарячкуватих» і «недосвідчених юнаків» з бандерівської групи) [5, с. 6-7; 73, с. 124].

Незважаючи на подібні «хитрощі» мельниківців, нацисти доволі швидко усвідомили: кінцева мета обох націоналістичних організацій однаково загрозна для німецького панування в Україні, а тому на зламі 1941-1942 рр. розпочали переслідування членів ОУН(м) на території Рейхскомісаріату «Україна» [73, с. 124-125].

Слід також зазначити, що серйозною загрозою для оунівського підпілля на Хмельниччині були радянські підпільники. Останні намагалися втертися у довіру до влади та одночасно шкодити націоналістичному руху. Аналітики оунівського підпілля зазначали, що комуністичне підпілля в області стоїть на значно сильніших позиціях. Адже вони краще орієнтувалися в селах, мали заздалегідь підготовлені бази і людей. Крім того вони виявилися краще підготовленими, володіли різними способами пропагандистської роботи, які оунівцям «і не снилися», добре «знають» місцеве населення» [67, с. 107].

Водночас потрібно зазначити, що радянські опоненти оунівців відзначали їх ефективність. Так, зокрема, секретар Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У С. Олексенко писав з цього проводу: «Я повинен сказати, що за два роки націоналісти в області організаційній досягли багато в чому» (цитата за [56, с. 306]).

Найболючішим місцем в осередках ОУН обох напрямків не лише на Хмельниччині, а й на всіх СЗУ було «доносництво». Частина колишніх енкаведистських сексотів пішли на службу в гестапо й для власної користі вказувала патріотів. Кам'янець-Подільський провід неодноразово наголошував у своїх зверненнях до вищого керівництва на необхідності надсилення в регіон професійних, підготовлених підпільників, бо підпілля тут знаходиться у важкому становищі [67, с. 107].

Однак, як зазначають джерела, попри існуючі перешкоди, важкі умови праці, станом на серпень 1942 року, як свідчить звіт обласного Проводу ОУН(Б) про становище в Кам'янець-Подільській області, організаційну

діяльність та стосунки з німецькими властями. У документі вказано труднощі, проблеми з якими зіткнулися оунівці (посилення утисків населення окупантами, існуючі розбіжності і протидії з боку мельниківців, слабка національна свідомість населення, але водночас мала кількість негативізму до ідей самостійності, сильний вплив комуністів тощо), водночас констатовано наступне: «Терен починає українізуватися, щораз рідше чути російську мову (здешні самі вистерігаються її), в театрах грають патріотичні п'єси, в деяких місцевостях висипані могили за полеглих борців. Збільшується національна свідомість мас. Усі знають сьогодні за Українську Державу, про ОУН, про Бандеру, цікаві про роботу ОУН, про Провідника, без огляду на те, чи активно беруть участь в боротьбі, чи лиш здалеку приглядаються» (Див.: Додаток А).

Водночас слід зазначити, що документи свідчать про розуміння німецькою окупаційною владою загрози, яку несла їй ОУН, насамперед бандерівського крила. Вона здійснювала заходи направлені на відштовхування від УПА місцевого населення. Яскравим прикладом цього може слугувати вdana Хмельниччині листівка із закликом до населення не підтримувати діяльність ОУН(Б) [21, с. 363-364].

На Хмельниччині в листопаді 1942 року розгорнувся виток арештів членів ОУН(М). Серед заарештованих була група учасників оунівського підпілля Проскурівської округи (Чубик, Біличко, Копитець та ін.). Частина левів мельниківського крила перейшла до бандерівського, як, наприклад, П. Борусевич [67, с. 103].

Нацистська окупаційна влада відсторонила бургомістра М. Ліщинського від керівництва «Українського голосу». Саму ж газету німці підпорядкували пресовому центру, що містився в Рівному, і матеріали, надходили звідти, витіснили публікації, з якими виступала редакція. Видання набуло суто окупаційного характеру [67, с. 103].

Навесні 1942 року розпочалися арешти оунівців в Кам'янець-Подільському Інституті народної освіти. Лише кільком із них, як, наприклад, І. Трембіцькому та І. Мосорику, вдалося уникнути арештів [67, с. 117]. Тоді ж

в німецьких документах зафіксовано дані про арешт деяких прихильників Бандери в околицях Кам'янця-Подільського [23, с. 59]. На жаль, більш детальніше розшифрувати перебіг даної події на сьогодні не видається можливим.

Серйозного удару зазнали оунівські осередки бандерівського крила. Як свідчать дані з німецького документу за 31 липня 1942 року в Чемерівцях було заарештовано 15 осіб, серед яких заступник бургомістра, керівник відділу шкіл і освіти, директор школи і кілька вчителів [24, с. 115].

У важкій ситуації з перших днів функціонування ОУН в Старокостянтинові, адже в цьому населеному пункті перебував один із центрів таємної служби гітлерівців – СД. Арешт у лютому 1942 року зв'язкового молодіжної групи ОУН О. Чикерди став початком повальних арештів оунівців. Значну допомогу у провалі організації СД надав Д. Шуляк, який став на шлях зради. Молодіжна організація оунівців у Старокостянтинові була розгромлена [67, с. 114].

У лютому 1943 року була розгромлена гітлерівцями згаданий вище оунівський осередок в с. Крупець. Практично всі учасники підпілля були заарештовані та страчені нацистами. Постраждали також і члени їх родин [67, с. 104].

Навесні 1943 року гітлерівці розгромили осередки ОУН(Б) у Летичеві та окрузі. Більшість членів осередків було заарештовано. Вдалося врятуватися Л. Гусар та І. Ходку. О. Слободян та Горновий під час арешту вчинили опір та були вбиті [67, с. 108]. Тоді ж в Нестерівцях, що на Дунаєвеччині, І. Галевич мав сутичку з поліцаєм. Постраждалими виявилися батьки оунівця, котрих спочатку заарештували, а потім стратили [106, с. 300].

Трагічно завершилася доля оунівського підпілля в Шепетівці. У березні 12 її представників було заарештовано. При обшуках у них знайдено націоналістичну літературу. Під час допитів заарештовані зізналися у своїй приналежності до ОУН. Після перевезення їх до Славути, вони були розстріляні. Інші заарештовані потрапили у табори [67, с. 105]. Втрати зазнав

також оунівський осередок в Ізяславі. Так, наприклад, від рук гітлерівців загинули О. Дигас та Цвігун [67, с. 111].

Не обійшовся без втрат Окружний провід ОУН(Б) в Кадіївцях. Ще в листопаді двоє невідомих підписаних як Р. і Г. написали доноси в жандармерію та старості управи П. Шведу. Останній, як член оунівської організації залишив донесення без уваги. Однак ходу набрало донесення, що потрапило до СД. До рук гітлерівців потрапили староста П. Швед, староста громадського двору Г. Яцентюк, начальник поліції Д. Громик, директор школи В. Манчул, керівник Орининського районного проводу ОУН(Б) С. Стадник, поліцай Ф. Осипов, І. Мосорик та ін. Лише В. Манчулу та І. Мосорику вдалося уникнути розстрілу. Загалом багатьом членам ОУН Кадіївців вдалося втекти [67, с. 118]. Цікаво, що постаті донощиків оунівцям вдалося вирахувати. У січні 1944 року донощика Г. (П. Гранчака) було страчено через повішання. А Донощику Р. (М. Романову) в останній момент вдало втекти [21, с. 384-387; 67, с. 119]. Він приїхав в село з карателями і вказував на тих, хто брав участь у розправі над ним [67, с. 119]. Цей зрадник у квітні цього ж року потрапив до рук НКВД, де на допиті все докладно розказав про ці події [21, с. 384-387]. Подальша його доля не відома, але ймовірно він був покараний радянською владою.

На початку 1943 року арешти розпочалися в П'ятничанах. Заарештовано було дев'ять осіб. Вони витримали всі тортури. Керівникам осередку В. Осьмановичу, В. Мостовому та ще двом членам осередку вдалося втекти з в'язниці, а інших було відправлено на роботи до Німеччини [67, с. 123].

Водночас потрібно зазначити, що попри розгром багатьох осередків ОУН на Хмельниччині, значні втрати особового складу, організація не припинила свого функціонування. Вона навіть поповнювалася новими членами, як, наприклад, в Старокостянтинові, де в ряди оунівського підпілля влилися С. Івансик, Ф. Федик [67, с. 115].

І. Патриляк вважає, що масові арешти значною мірою були наслідком швидкого розростання лав ОУН(б) і певним нехтуванням правил підпільної

організації, яких допускалися новоприйняті активісти. Це змушувало керівництво посилювати конспірацію підпілля й застосовувати «драконівські» засоби безпеки, щоб зберегти Організацію від цілковитого фізичного винищення [73, с. 399]. У наказі Проводу «Всім членам ОУН» від 10 січня 1943 року наголошували на необхідності дисциплінувати власні лави, більше зважати не на кількісне розростання, а на якісне поповнення рядів організації [73, с. 399].

Отже, фактично одразу, з прибуттям на Хмельниччину похідних груп ОУН(Б) та ОУН(М) у найбільш важливих населених пунктах розпочався процес створення їх осередків, діяльність яких була спрямовані у поширенні серед місцевого населення української державної ідеї та підготовці ґрунту для її виборення.

2.3. Боротьба УПА проти гітлерівців та їх союзників

Ідея швидкої організації власної армії виношувалася в середовищі ОУН задовго до початку Другої світової війни. Розглядалися різні варіанти, але всі вони зводилися до необхідності йти трьома паралельними шляхами: постійна підготовка власних військових кадрів; у момент геополітичних змін в Європі створення українських легіонів при армії країни, яка потенційно позитивно ставитиметься до ідеї української незалежності; швидка організація власної української армії в момент загальнонаціонального повстання. Обидва проводи ОУН, за твердженням І. Патриляка, у перші роки Другої світової війни активно застосовували перші два вище згадані методи. Втілення третього напрямку військовотворчої роботи стало можливим з опануванням націоналістичними повстанцями певних територій в Україні у ході збройних виступів літа 1941 року [73, с. 151]. Таким військовим формуванням стала Українська Повстанська Армія (Далі УПА).

Загально прийнятою датою утворення УПА вважається 14 жовтня 1942 року [57, с. 11; 58, с. 8-9; 73, с. 158; 82, с. 37], а подією, яка започаткувала бойові дії з гітлерівцями та їх союзниками став бій сотні І. Перегійняка (напад

на бараки німецької поліції у містечку Володимирець) 7 лютого 1943 року [58, с. 116; 70, с. 181; 71, с. 18; 82, с. 37].

Слід зазначити, що початок формуванню під проводом бандерівського крила УПА розпочалося ще навесні 1942 року. У квітні цього року провідники ОУН(б) з усіх регіонів України зібралися на другу підпільну конференцію на якій публічно оголосили про стратегію «двофронтової боротьби» – проти Росії, як традиційного і споконвічного противника української незалежності, і проти Німеччини, як тимчасового окупанта [99, с. 489]. У результаті дискусій дійшли компромісного варіанту – ОУН мала розгорнути центральний і крайові військові штаби, здійснити перепис всіх військовозобов'язаних, провести облік військових матеріалів і зброї, зібрати для роботи в ОУН усіх військових фахівців, створити мобілізаційні структури, провести офіцерські та рядові вишколи і перевишколи [99, с. 490].

Після закінчення квітневої Конференції ОУН(б) 1942 року німецькі спецслужби одразу ж відзначили активізацію діяльності націоналістів у військовій царині. У травні 1942 року німецькі спецслужби фіксують появу озброєних боївки ОУН(Б) у сільській місцевості і перших нестационарних оунівських партизанських груп (боївки) [99, с. 490]. Боївки самооборони часто відбивали у німців відібраний у селян продовольчий контингент, рятували людей, яких збиралися вивозити на роботи, вбивали керівників німецьких промислових і сільськогосподарських підприємств [100, с. 219].

Дошкульні удари, завдані бандерівському підпіллю нацистськими органами безпеки наприкінці 1942 і на початку 1943 року, остаточно переконали лідерів Організації в тому, що тактика накопичування сил для загального, всенародного повстання є хибною і в умовах гітлерівського терору не може бути здійсненою. Відтак, теорія всенародного виступу зазнала коригування. Керівники ОУН(Б) звернулися до ідеї партизанської війни (котру ще в жовтні вважали шкідливою), як до початкової стадії, своєрідної увертюри майбутнього великого повстання. У січні 1943 року тодішній керівник ОУН(Б) М. Лебідь видав відозву до членів Організації із закликом активізувати

визвольну боротьбу [72, с. 203]. Тоді ж керівниками Головного Проводу ОУН(Б) було прийняте остаточне рішення про планову організацію партизанської армії [58, с. 20]. Офіційні документи ніяк не стверджують факт створення УПА бандерівського крила в жовтні 1942 року [58, с. 10]. Водночас перші кроки цього процесу були зроблені навесні 1942 року, а на жовтень цього ж року були лише розрізненні нечисельні загони (боївки), котрі не були організаційно об'єднані в єдине ціле.

У цьому контексті потрібно зазначити на існування ще однієї військової структури під керівництвом Т. Бульб-Боровця, відомої також як «Поліська Січ», котру ще називали «Перша УПА» [44, с. 221-222; 52; 58, с. 5-9]. Якраз саме вона першою відзначилася у протистоянні з гітлерівцями на Хмельниччині. Так, 19 серпня 1942 року представники «Поліської Січі» Т. Бульби-Боровця здійснили напад на Шепетівський залізничний вузол, котрий мав стратегічне значення у забезпеченні підрозділів Вермахту на Східному фронті. Бульбівці вивантажили і вивезли до лісу 4 ешелони різноманітного майна, а також звільнили людей, котрих везли на примусові роботи до Німеччини (3 ешелони) [51, с. 146].

Територіально УПА, сформоване бандерівським крилом ОУН, поділялася на кілька груп: УПА-Північ, УПА-Захід, УПА-Південь, УПА-Схід. Хмельниччина входила до території оперування групи УПА-Південь. Очолював цю групу В. Кук (псевдо «Леміш») [73, с. 176]. Крайовим командирам підпорядковувалися військові округи, які з незначними відхиленнями відповідали областям УРСР. До складу Військової округи входили загони, кожен з яких мав кілька куренів. Курінь нараховував 3-4 сотні (до 160-200 бійців у кожній). Всього у військовій окрузі налічувалося до 30 сотень [44, с. 223]. У серпні 1943 року Головний військовий штаб УПА відокремився від Центрального проводу ОУН(Б) [44, с. 223].

Здійснюючи заходи щодо утримання західних теренів як основної бази, УПА надавала важливого значення розповсюдженню свого впливу на ЗСУ. Відповідно у плани УПА входили терени Хмельниччини. Не дивлячись на

обмежені можливості, вже на весні 1943 року УПА розпочали свої рейди на Схід України [58, с. 164]. З огляду на наростання загрози з боку Червоної армії в січні 1943 року С. Бандера звернувся до українського народу з закликом боротися проти німецького та радянського режимів в Україні [25, с. 108-111].

Загальна картина бойових акцій, які проводилися УПА на Хмельниччині потребує деякого уточнення. Адже чимало бойових зіткнень УПА з гітлерівцями та їх союзниками не піддаються точному датуванню. Далеко не завжди є дані про результати бою: перемога чи поразка, втрати з обох сторін тощо.

Слід зазначити, що німецькі джерела вказують на те, що ще у січні 1943 року у окрузі «Волинь – Поділля» було зафіксовано 47 боїв з упівцями, 42 нападів останніх на населенні пункти, 26 на залізничні та транспортні споруди [25, с. 69-70]. Нажаль, ми не маємо змоги з'ясувати що саме було здійснено упівцями на Хмельниччині. Більше того, на наш погляд, у ці данні ймовірно включено дії загону Т. Бульби-Боровця.

Загалом перші бої з гітлерівцями, що проводила УПА, стали нелегким випробуванням для упівців. Адже поруч з прикладами завзяття, хоробрості, героїзму вдавався брак досвіду, належної підготовки тощо [70, с. 181].

У середині березня 1943 року відділ УПА розбив групу німецьких карателів біля містечка Деражня (загинуло 16 німців) [101, с. 146]. Наприкінці цього ж місця в цій же місцевості гітлерівці зазнали нових втрат від упівців [101, с. 147]. Цього ж місяця році боївка упівців вступила в бій з німецькою жандармерією в с. Вербка (тепер с. Білецьке) що на Летичівщині. На жаль, у цьому бою загинув окружний провідник Летичівської округи [51, с. 146].

У квітні трапилася, в певній мірі, унікальна подія. Батальйон українських «шуцманів», що дислокувався в Ярмолинцях, знищив в ніч з 10 на 11 квітня своє керівництво. Бунтівників нараховувалося 150 осіб (90 українців і 60 поляків). Поляки вирішили повернутися на службу (повірили в запропоновану німцями амністію, і після повернення були розстріляні), а і українці виступили на північ на з'єднання з загонами УПА [51, с. 146; 73, с. 317].

28 квітня відбувся ще один бій на Хмельниччині, який, на жаль, точно локалізувати не можливо. У ньому пав смертю хоробрих окружний провідник ОУН в Кам'янець-Подільській області А. Павлюк [51, с. 146].

Цього місяця чота УПА «Свого», що, після прибуття з Рівненщини, розташувалася в с. Великий Правутин (Славутщина) прийняла бій з півсотнею німецьких солдат. Втрат зазнали обидві сторони. З боку німців – 2 офіцери та 5 солдат, а з боку упівців – 3 бійці [51, с. 147]. Тоді ж в шепетівських лісах упівці здобули транспортний німецький поїзд з різноманітною амуніцією [51, с. 146]. Ще один бій УПА провела у Берездівському районі поблизу районного центру. Бій завершився перемогою. Німці втратили сімох солдатів [51, с. 146].

У квітні 1943 року німці констатували: «українські національні банди» охопили територію центральної та північної частин Волинської області, а також Ізяславський, Славутський і Шепетівський райони Кам'янець-Подільської області [73, с. 309]. На переконання І. Патриляка Славутські ліси входили до числа місць найзапекліших боїв УПА з гітлерівцями [73, с. 313]. З кінця квітня нацисти почали практикувати застосування цілих військових з'єднань у боротьбі з УПА [73, с. 320]. Чисельність УПА, за підрахунками гітлерівських спецслужб, у квітні 1943 р. сягнула 8-10 тисяч бійців (що, очевидно, було суттєвим перебільшенням). Нацисти панічно повідомляли: націоналістичні партизани атакують уже посеред білого дня, нападають на потяги, визволяють людей, готових для вивозу до Німеччини. У багатьох районах уже не існує німецької адміністрації [73, с. 322-323].

У травні бійцями УПА було перерізано сполучення залізницею по лінії Новоград-Волинський – Шепетівка. Було виведено з ладу 4 км залізничної колії [51, с. 148].

Проведення протягом весни 1943 року кількох сотень успішних боїв і сутичок із німецькими окупантами підвищили авторитет УПА, дали можливість її бійцям набратися належного військового досвіду, примусили гітлерівців зважати на український повстанський рух як на серйозну загрозу для їхнього панування в регіоні [73, с. 328].

У червні 1943 року, під час рейду на Хмельниччину, відділ «Крука» (УПА-Південь), під командуванням І. Климишина, зав'язав бій з німецькими солдатами в лісі поблизу Славути. Втрати понесли обидві сторони. З боку упівців вони становили шість осіб [51, с. 148].

21 червня територія Райхскомісаріату Україна була оголошена «зоною антипартизанських операцій». Від липня 1943 р. до операцій проти УПА залучили відомого борця з партизанами, командувача всіма протипартизанськими формуваннями на Східному фронті Еріха фон дем Баха-Зелевського. У розпорядженні німецьких генералів було 10 000 солдатів (німецьких та польських поліцаїв і жандармів), 10 батальйонів мотопіхоти (до 7000 осіб) з артилерією, 50 танків і бронемашин, 27 літаків, угорські частини та 5 бронепоездів. Для ефективної боротьби з повстанцями цих сил виявилось надто мало – вони були невідгодовані для партизанського способу ведення бойових дій і дуже неповороткі. Відділи УПА, маневруючи, виходили з-під потужних ударів противника, вдало переміщаючись в інші райони [73, с. 334].

30 червня 1943 року сталася унікальна подія, з-за Збруча на Хмельниччину прибули відділи УПА групи «Богун» для проведення урочистих заходів з дня «Свята Української Державності». Найкраще сприймали заходи мешканці Ляховеччини [8, с. 343].

У липні 1943 року на Славутиччині стався ще один бій УПА з гітлерівцями [51, с. 153]. У цьому ж місяці відбувся черговий рейд УПА на Хмельниччину з-за Збруча (з Шумської округи Тернопільщини). Кілька відділів силою в 300 бійців дали бій гітлерівцям неподалік Ізяслава. Однак результат бою не відомий [51, с. 154]. Цього ж місяця невеличкий загін УПА під командою «Блакитного» (60 бійців), повертаючись на Кременеччину з рейду на Схід України, поблизу Славути потрапив в оточення. У результаті бою, втративши п'ятьох бійців, водночас задавши противнику значної школи, загін УПА зумів прорвати оточення і вийти з бою [51, с. 154].

14 серпня зафіксовано бій невідомого відділу УПА з німцями в с. Кащенці (Білогірський район) [51, с. 156]. У цьому ж місяці також невідомий

відділ УПА, в ході свого рейду по Східній Україні, знищив німецьку жандармерію в с. Ляхівців. Бій був запеклим. Ворог поніс великі втрати. Упівців в цей же день, після перемоги над ворогом роздали зерно з зерноскладу мешканцям цього села. Незабаром гітлерівцям надійшла підмога. Упівці потрапили в оточення, але зуміли вирватися. Цікавим є той факт, що під час виходу з оточення загін втрат особового складу не зазнав [51, с. 156].

Влітку 1943 року мав місце бій сотні «Тура» з німцями біля с. Жуків Березівського району. Втрати зазнали обидві воюючі сторони [51, с. 158]. Ще одне збройне протистояння зафіксоване біля с. Плужне, що на Ізяславщині. Тут мав місце бій відділу «Крука» (курінний І. Климишин) з німцями та власівцями. На жаль до рук гітлерівців потрапив один повстанець, котрий був розстріляний [51, с. 159].

6 вересня 1943 року відділ Макса (сотенний М. Скорупський) здійснив напад на німецьке державне підприємство в с. Жовжки в Ганнопільському районі [51, с. 161]. Наступного дня під удар цього відділу потрапили ще кілька державних німецьких господарств по старому радянсько-польському кордону на р. Збруч (Березівський район) [51, с. 161]. Наприкінці місяця під удар УПА потрапило німецьке державне підприємство в с. Татарівці (березівського району) [51, с. 162].

Під удари УПА потрапляли не лише німецькі військові та державні структури, а й їх союзник Угорщина, підрозділи якої деякий час дислокувалися на Хмельниччині. Так, зокрема, у вересні 1943 року на Дунаєвеччині на ст. Степку. Угорці були атаковані упівцями і змушені були залишити поле бою [51, с. 162].

27 жовтня 1943 року на залізниці Шепетівка – Козятин німецькі офіцери захотіли роззброїти двох оунівців. Дійшло до бою, в якому один німець був вбитий, а другий поранений. Один з упівців вискочив з потягу і втік, а інший – помер від ран [51, с. 165-166]. Цього ж дня дві сотні Гордієнка (курінний Г. Вротновський) вели бій з німцями коло Теофіполя. Результат бою не відомий [51, с. 166]. Наступного дня під удар потрапило німецьке державне

підприємство в с. Киликіїв на Сдавутчині [51, с. 166]. Тоді ж одна з сотень під командуванням Я. Білінського оперувала в районі Проскурова та Строкостянтинова [15, с. 183].

Цього ж місяця мав місце організований вихід з Волині на територію Кам'янець-Подільської області відділів «Шуляка», «Квітки», «Крутія» та «Крука». Але вони, як зазначав А. Кентій, діяли мляво, безпорадно і невдові відійшли на північ [57, с. 108; 6558, с. 164]. Причина провалу, на нашу думку, полягала в тому, що, як свідчать документи, «моральний стан тих чот, що йшли на той терен, досить поганий. У Відділах багато п'яниць, а інші грабіжники, шукають за здобиччю. Гарних людей можна почислити по руці» [14, с. 425]. Однак, на наш погляд, якщо взяти до уваги, що відділ «Шуляка», як зазначають Н. Мизак і В. Горбатюк, нараховував 10 бійців [67, с. 136], а в звіті відділу «Богун» діяльність якого розповсюджувалася на Хмельниччину, зафіксовано (14 бійці) [14, с. 424], то, за таких обставин, про серйозний успіх годі було сподіватися. Хоча, з іншого боку, невелика кількість дозволяла краще маневрувати та переховуватися від німецьких облав, котрі, як зазначають дані автори, гітлерівці неодноразово влаштовували для пошуку групи «Шуляка» [67, с. 138]. Водночас вбиті кілька гітлерівців, здобуті гвинтівки, пістолети, два ящика патронів, розповсюджену пропагандистську літературу серед місцевих мешканців [67, с. 141] можна записати в актив групи. Водночас, у згаданому звіті відмічено, що підрозділ «Шуляка» отримав прихильне ставлення до себе з боку місцевих жителів. Не завжди упівців супровожувала вдача. Так, наприклад, чота Крутія (21 боєць) була розбита гітлерівцями [14, с. 424-425]. Цей же документ дає розуміння можливої перспективи діяльності упівських боївих груп «Богун». Так, на їх думку «найбільш пригожим тереном для поширення наших дій – це західна частина Сатанівського району, південна частина Городоцького району, [Вовко]чинецький та Смотрицький райони, західна та південна частини Дунаєвецького і північно-східна частина Кам[‘янець]-Подільського району Струшицький і [В]иньковецький райони [14, с. 426].

Загалом окрім зазначених вище, мали місце й інші недоліки в організації проведення рейдів УПА за р. Збруч. До них належать ведення розвідки по маршрутах просування, встановлення зв'язків з місцевим населенням, визначення оптимального складу рейдуючих відділів, забезпечення їх мобільності та рухливості [51, с. 166].

6 листопада 1943 року відділ Корута зробив наскок на Ганнопіль, в результаті якого було здобуто медикаменти та різноманітне майно (одяг, взуття, сіль) [51, с. 167]. Цього ж місяця через Шепетівщину на Житомирщину просувався відділ групи «Енея» [8, с. 345].

27 листопада відділ «Гордієнка» (командир сотенний «Ярема»), під час свого перебування на Теофіпольщині, вв'язався в бій з німцями. У результаті бою було взято чимало трофеїв, спалено 3 автомашини, вбито понад 30 гітлерівців. Цікаво, що обійшлося без власних втрат. Користуючись темрявою відділ вийшов оточення. Переслідуваний противником цей підрозділ наступного дня змушений був прийняти бій в с. Заруддя, коло переїзду шосе Старокостянтинів – Проскурів [51, с. 167].

Восени 1943 року знову активізувалася сотня «Тура». Одна з його чот (чота «Шуляка») мала бій з німецькими поліцаями на Дунаєвеччині біля с. Зеленче [51, с. 168]. Незабаром ця чота здійснила рейд у с. Балин, де вбила німецького коменданта і мотоцикліста, забрала їхню зброю [51, с. 168].

Д. Дешинський фіксує у цей час факт великого бою УПА з німцями у Грабівському лісі. Бій тривав цілу ніч. Результати його не відомі [51, с. 168].

Як зазначає А. Кентій, бойові дії УПА восени 1943 року показали не тільки зрослу майстерність її вояків, але й виявили невміння частини командного складу організувати і вести бій, забезпечити взаємодію кількох бойових одиниць [58, с. 161]. А листопаді – грудні 1943 року з-за Збруча і Горині з групи «Богун» через Хмельниччину на Вінниччину вирушив відділ «Кодак» [8, с. XXII].

Початок грудня 1943 року ознаменувався продовженням збройної боротьби УПА з гітлерівцями. Так, вже в перший день цього місяця курінь

«Ясена» спалив у Куневі, на Ізяславщині, будинки, призначені для квартирування німців [51, с. 168]. 5 грудня в с. Манич (Волочиський район) бій з гітлерівцями прийняли сотні «Бистрого», «Довбуша» і чоти «Одисея». Наступного дня бій продовжився. Ворог поніс втрати і відступив [51, с. 168]. У цей же день прийняв бій з ворогом поблизу с. Тарнавка відділ «Одисея». Упівцям прийшлося відступити [51, с. 168]. 17 грудня наскок на Ганнопіль здійснила чота «Степа» [51, с. 168]. 25 грудня у с. Загинці (Деражнянський район) у засідку потрапила група Саблюка. Повстанці змушені були залишити поле бою [14, с. 511; 51, с. 169-170].

Останнього місяця 1943 року упівці неодноразово підривали залізничні мости у Славуті, що не дозволяло гітлерівцям перекидати війська та підвозити на фронт зброю й амуніцію [51, с. 171]. Під час рейду на Східну Україну один із відділів УПА під Старокостянтиновом наштовхнувся на німецьку військову автоколонну. Зустрічний бій виявився не успішним. Невдалим виявився бій відділу УПА з 15 бійців коло Полонного [51, с. 172]. Упівці змушені були відступити [51, с. 171]. Знову відзначився відділ УПА на чолі з «Шуляком», який вбив коменданта при в'їзді в Балин [51, с. 171, 67, с. 101]. Невідомий відділ УПА змушений був вести жорстокий бій і кровопролитний бій з німцями на Славутчині [51, с. 172].

У грудні 1943 року під удар УПА на Хмельниччині знову потрапили угорці – залізнична охорона в с. Нова Гута, що на Летичівщині. Відзначився в цій акції курінь «Бистрого» (курінний Я. Белінський) [51, с. 170].

Загалом, на думку А. Кентія, наприкінці 1943 року активні дії УПА на протинімецькому фронті помітно знизилися. На це були певні причини. По-перше, гітлерівці відчували нереалістичність свого плану щодо повної ліквідації УПА, бо це зумовлювалося відсутністю у них необхідних сил, а також не відповідало стану дій на фронті, коли Червона армія успішно громила Вермахт. По-друге, УПА усвідомлювало недоцільність широких антинімецьких акцій, котрі послаблювали український визвольний рух уперед день приходу радянської влади та майбутнього протистояння з нею [52, с. 183].

Таку ж точку зору розділяє А. Боляновський [90]. Існуюча реальність об'єктивно штовхала опонентів до «співпраці», якщо не офіційної, то до неофіційної, мовчазної, спрямованої проти СРСР. Нацисти прекрасно усвідомлювали недоцільність розширення збройних акцій проти упівців і очікувані наступу Червоної армії, бо саме дії УПА в радянському тилу мали б гальмувати просування підрозділів радянського війська на захід. А керівництво ОУН-УПА було стурбовано питання організації збройного опору новій радянській окупації західноукраїнського регіону [52, с. 187-188]. Тобто українсько-німецьке протистояння перейшло у фазу згортання. Однак це не було зроблено одразу. Як зазначає А. Кентій, мова йшла не про цілковите припинення збройної боротьби з гітлерівцями та їх союзниками, а про уникнення боїв і сутичок з ними там, де це було не на користь українській справі, а сприяло б зміцненню позицій її інших противників [52, с. 189]. Тому, зрозуміло, що про припинення збройного протистояння на Хмельниччині, яка потребувала посилення роботи поширення серед її мешканців української ідеї, не могло бути і мови. Свідченням цього стали події наступних місяців.

Водночас радянське керівництво на чолі з Й. Сталіним не бажало і боялося зниження активності анігітдерівських дій упівців. Вона прагнуло знати про кожен крок ОУН-УПА. З весни 1943 року командири всіх радянських партизанських формувань мали інформувати Український штаб партизанського руху про діяльність і наміри упівців [52, с. 89-190]. На півночі Хмельниччини такі дані збирав і надсилав у центр командир партизанського з'єднання І. Щитов [52, с. 192]. Подібну роботу проводила в районі Славути і Шепетівки та Острога оперативна група партизанського з'єднання О. Сабурова [52, с. 196].

Під час рейдів відділи УПА мали збройні сутички з червоними партизанами. При цьому останні намагалися уникати зіткнень, пропонуючи упівцям спільно бити гітлерівців та їх союзників. Але керівництво відділів УПА ухилялися від пропозиції спільних акцій [52, с. 166-167]. Однак з квітня – травня 1943 року збройне протистояння між упівцями та радянськими

партизанами почало наростати. Так, наприклад, начальник Кам'янець-Подільського обласного штабу радянського партизанського руху прямо доповідав у центр про бої не лише між дрібними, алей великими групами [52, с. 199]. Після наказу Т. Строкача українським партизанам про активізацію збройної боротьби з упівцями [52, с. 199-200], ідея про спільні антинімецькі акції стала нереальною навіть теоретично. Паралельно з цим вище керівництво УРСР звернулося до населення окупованих районів України з інформаційною довідкою, сформованою в відповідному дусі, в якій українські націоналісти (бандерівці, мельниківці) представлялися як «прямі агенти Гітлера» та вороги українцям [25, с. 130-131]. А в січні 1944 року розпочалася відповідна пропагандистська робота через розповсюдження листівок до бійців УПА із пропозицією припинення боротьби з радянською владою із гарантією прощення [26, с. 105-109]. У березні цього ж року радянське керівництво вирішило залучити до боротьби з упівцями своїх партизан. Так, зокрема, партизанському з'єднанню Одухи, що нараховував 2400 осіб, було наказано діяти в Шепетівському, Ізяславському, Славутському, Ганнопільському, Берездівському Корницькому районах, а при просуванні Червоної армії на захід передислокуватися в район Кременецьких лісів [26, с. 155].

УПА не обмежувала своє протистояння з радянським партизанським рухом лише збройною боротьбою. Певні надії покладалися на розклад противника, підлив його боєздатності шляхом ведення широкої пропагандистської кампанії, розкиданням летючок, засиланням своєї агентури. Але результати такої діяльності виявилися малоефективними [52, с. 217].

9 січня 1944 року групою упівців було розбито німецьку автоколонну біля Лисогірки та здобуто чимало зброї [47, с. 386]. 20 січня група «Саблюка» (курінний О. Качан) розбила німецьку автоколонну Вермахту (180 чоловік), які їхали з Проскурова поблизу с. Петраші, що на Віньковеччині. Трофеями були 1 автомашина, 2 кулемети та значна кількість амуніції. Упівці втратили двох

бійців та один був поранений. Це був тривалий бій, йшов з 9.30 до 13.00 [14, с. 506; 51, с. 174].

Цього ж дня сотня «Довбуша» із групи «Саблюка» (курінний О. Качан) вступила в бій з гітлерівцями, котрі направлялися в с. Пирогівув (Віньковецький район). На допомогу сотні прийшла чота із сотні «Сокола», очолювана чотовим «Грінченком». У ході бою під контроль упівці потрапило майже все село. Німці зарадили кілька будинків, і, прикриваючись димом, залишивши на полі бою 37 вбитих, відступили. Упівці втратили вбитими двох осіб та одного поранено.. полеглих урочисто поховали на місцевому кладовищі. Упівці здобули як трофей один кулемет, чимало боєприпасів та ін. [51, с. 174-175].

Не маючи змоги пробратися на Волинь група «Слаблюка» затрималася в с. Канівка (Волочиський район). Дізнавшись про це гітлерівці вранці 24 січня на 4 машинах прибули до населеного пункту і почали в 10.20 наступ на упівців. Перший наступ було відбито. Після прибуття підтримки (близько 800 солдат) гітлерівці оточили групу «Слаблюка» і почали другий наступ. Підтримку піхоти забезпечувати дві танкетки і гармати. Бій тривав до 16.30. Гітлерівці втратили більше сотні бійців, але успіху не досягли. Група «Саблюка» змогла вийти з оточення [14, с. 507; 51, с. 175].

Слід також зазначити, що на теренах Хмельниччини збройну боротьбу з гітлерівцями вели не лише рейдуючі з-за Збруча загони і відділи УПА. Тут мав місце факт створення і власного, місцевого загону. Ініціатором його появи став вчитель с. Хорошів Ляховецького району І. Врублевський. Навесні він набув значного досвіду як член загону УПА, який діяв на Тернопільщині, а потім в іншому загоні спочатку під псевдо «Іван Тонкий», а потім – «Іскра». На початку липня 1943 року, збагачений не лише теорією, а й бойовою практикою, В. Врублевський створив і очолив окремий загін УПА, місцем дислокації якого стали села Москалівка, Осники Лановецького (Тернопільщина) та села Лисогірка, Мар'янівна Теофіпольського районів. Загін поступово розгортався. Особливо помітним це сталося після того, як він

повністю перебазувався на Теофіпольщину. Штаб загону розмістився в с. Мар'янівна. Поповнювався загін мешканцями місцевих сіл. До загону долучилися і кілька колишніх військовополонених [45, с. 222]. За три місяці загін збільшився до 92 осіб і став називатися «іскрівським», а його командир І. Врублевський отримав нове псевдо «Голота» [45, с. 222; 67, с. 133]. Його заступником став Д. Романина (псевдо «Кармалюк») [67, с. 133].

Загін «Іскра» складався з трьох стрілецьких і одного інтендантського взводів. Кожен з них мав по три рої(відділення). На озброєнні «іскрівці» мали 4 кулемети, міномет, 6 автоматів, майже 50 гвинтівок, до 15 пістолетів [45, с. 222].

Це військове збройне військо формування вело боротьбу з гітлерівцями та їх прислужниками [45, с. 222]. Воно діяло самостійно, але підтримувало зв'язок з тереневою організацією ОУН сусіднього Лановецького району. Так, І. Дуцик (псевдо «Нечай») приносив з Тернопільщини листівки, а пропагандист «Чумак» виступав перед упівцями з лекцією про боротьбу українських націоналістів за самостійну Україну, допомагав брошурами, листівками [67, с. 133].

«Іскрівці» розгромили дільниці німецької поліції, що розташовувалися в селах Святець і Шибено, неодноразово здійснювали напади на німецьку жандармерію в Теофіполі. Виїжджаючи ночами в села, нищили молокоприймальні та інші заготівельні пункти, забирали продовольство тощо. Загін знищив близько 150 гітлерівців, 25 нацистських прислужників-донощиків, сторост і поліцаїв, звільнив понад 300 військовополонених [45, с. 222], зруйнували кілька важливих мостів через річки Полква і Горинь [67, с. 133].

Упівці мали певну підтримку у місцевих селян. За неповними даними, наведеними у праці «Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945 рр.)» їх нараховувалося 300 осіб. Вони займалися заготівлею продуктів харчування, пекли хліб, виконували різні доручення, зокрема здійснювали безпосередній зв'язок з численною агентурою по селах [45, с. 222].

На початку листопада 1943 року до командира загону УПА «Іскра» прибув зв'язковий від командуючого УПА Кременецької округи «Енея» із запрошенням прибути із загоном для переговорів щодо об'єднання сил. І. Врублевський загін залишив на місці дислокації, а сам поїхав у супроводі семи бійців. Таким рішенням «Еней» був незадоволений. Він запропонував «Іскрі» свій план приєднання загону до його війська: І. Врублевський мав очолити сотню «Довбуша» із повстанців-західників, яка щойно прибула з рейду східними областями, і вирушити з нею для розгортання пропагандистських і бойових дій у районі Летичів-Літин, а його загін мав взяти під своє керівництво «Беркут». І. Врублевський мав прозвітувати про свою діяльність за весь час функціонування загону [67, с. 133-134].

Разом із «Беркутом» і своєю групою охорони І. Врублевський вирушив назад, у с. Лисогірка, де залишив свій загін. Однак тут його чекав несподіваний удар: дорогою до села зустрів І. Дуцика, котрий повідомив, що більша частина загону перейшла до радянських партизанів. Під час цих подій були вбиті його заступник Д. Романина та Н. Мазур, а він сам врятувався втечею.

Катастрофа сталася внаслідок спланованих дій радянських партизанів загону І. Копачевського, який доручив групі із шести бійців на чолі з М. Качановим розвідати можливості щодо перевербування хоча б частини «іскрівців» на свій бік. Повернувшись, М. Качанов доповів, що майже половину загону І. Врублевського складають колишні військовополонені – росіяни, казахи, грузини. Йому вдалося зв'язатися з колишнім військовополоненим В. Смірновим та вихідцем із с. Котюржинці А. Дорошем, котрі погодилися проводити роботу з політичного розкладання «іскрівців». З ними ж він і домовився про спільні дії, коли загін І. Врублевського опиниться поблизу червоних партизанів [67, с. 134].

Такий час настав, коли І. Врублевський поїхав до «Енея», а загін залишив у Лисогірці. 11 листопада 1943 року змовники передали через свого посланця Г. Волкова листа до І. Копачевського, який на той час уже об'єднав свій загін з партизанською групою с. В'язовець К. Божевського. Отримавши необхідний

сигнал, радянський командир вислав до Лисогірки групу до двадцяти партизанів на чолі з М. Качановим і С. Михайловим [67, с. 134].

У ніч на 12 листопада вони за допомогою змовників В. Смірнова, Г. Волкова, А. Дороша та інших роззброїли загін І. Врублевського. Активну участь у змові брав і член загону А. Масловський – колишній голова Теофіпольського райвиконкому, потім секретар райкому компартії, перед самою війною – голова колгоспу [67, с. 134].

Близько другої години ночі одна група змовників напала на штаб і вбила Д. Романину, котрий залишився за старшого за відсутності І. Врублевського, та командира відділення Н. Мазура. Друга група захопила обоз, третя роззброїла непосвячених у зраду [67, с. 134].

Після перевороту загін у складі 44 чоловік виступив у с. В'язовець, де чекав М. Копачевський. Уранці вже всі разом вирушили у Дитковецький ліс. Тут відбулася «фільтрація» «іскравців». Було розстріляно командира взводу М. Квасюка [67, с. 134].

Через два тижні у загін прибув представник більшовицьких партизанів А. Одухи В. Крашенінніков. Він привіз наказ про своє призначення комісаром загону, а командиром – К. Божевського. Потім оголосили наказ уже нового керівника: заступником командира призначався І. Копачевський, начальником штабу – М. Качанов, політкерівником – А. Масловський. Загону присвоїли ім'я Лаврентія Берії. [67, с. 134]

І. Врублевський опинився у складній і трагічній ситуації. Сформований ним, заготований в боях загін перейшов на бік ворога, а найвірніші соратники вбиті. Як результат, посланець «Енея» вирушив назад ні з чим. Сотня яку мав отримати І. Врублевський не прибула. За таких обставин І. Врублевський не впав духом і не опустив руки, а продовжував діяти. Він зумів зібрати нову групу з 15 осіб (колишніх бійців-«іскрівців») та відновив свою бойову діяльність. Звичайно вона не була такою масштабною як першого загону. Але І. Врублевський продовжував громити гітлерівців та їх посіпак. На його рахунок було знищення німецького танку з екіпажем. Йому навіть вдалося

помститися зрадникам. Було знешкоджено В. Смірнова (повішено) та ще 6 радянських партизанів (розстріляно) [67, с. 134-135].

Тим часом політкомісар А. Масловський вирішив захопити І. Врублевського. Він провів нову «фільтрацію» «іскрівців», що викликало у них невдоволення. Проти виступили В. Даник – колишній голова Човгузівської сільської ради і командир інтендантського взводу «Іскри», колишній секретар сільської ради, згодом іскрівець Мацюк та колишній командир взводу «іскрівців» - «Польовий». У відповідь усіх трьох червоні партизани розстріляли [67, с. 135]. І. Врублевський опинився ніби між молотом і ковадлом. З одного боку, переслідували червоні, з другого – насідали гітлерівці: палили обійстя членів загону, катували родичів. Під такі покарання потрапили й батьки І. Врублевського. У відчаї він повідомив «Енесві» та «Криці» - командиру загонів УПА у Лановецькому районі про ситуацію, в якій опинився, й наполягав на необхідності розгрому загону червоних партизанів. На це в нього не вистачало власних сил, і він просив до своїх 15 вояків додати бодай 20 добре озброєних упівців. Однак підмога не надійшла. А відступаючі нацисти все більше заповнювали район. Загін «Голоти» перейшов на Тернопільщину [67, с. 135].

Отже, Хмельниччина була одним із теренів збройної боротьби оунівського підпілля та відділів УПА проти гітлерівців

Таким чином, в липні 1941 року на території Хмельниччини похідними групами ОУН розпочався процес створення осередків оунівського підпілля як бандерівського, так і мельниківського крила. Обидва з них, намагалися активно впроваджувати в маси ідею Української Держави.

Воєнно-політичні обставини змусили ОУН(Б) приступити до творення УПА. Головною його базою стала Волинь. Але командування УПА не залишало увагою інші регіони. На Хмельниччину робилися неодноразові рейди упівських боївків, які вели боротьбу з гітлерівцями. Окремі з них транзитом проходили на Вінниччину і далі на Схід. У той же час на теренах краю мало місце створення упівського формування з місцевих мешканців.

РОЗДІЛ 3

БОРОТЬБА ОУН – УПА З РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ

3.1. Боротьба збройного підпілля і повстанців з радянською владою на завершальному етапі Другої світової війни

Весна 1944 року ознаменувалася вигнанням гітлерівців з Хмельниччини, серйозними фронтовими операціями, появою Червоної армії. Широким верствам українського населення націоналісти наполегливо пояснювали, що з вигнанням гітлерівців війна не завершується. Зокрема, у листівці «Український народ!» говорилося: «Тікають з України німецько-гітлерівські окупанти. На їх місце приходять такі ж самі сталінсько-більшовицькі загарбники. Зо зміною окупанта в Україні нічого не змінилося» [73, с. 555].

Щоб вести успішну збройну та пропагандистсько-ідеологічну боротьбу з новим противником, відділам УПА і підпіллю ОУН слід було з мінімальними втратами пережити переміщення фронту. Та коли становище підпільних структур було більш-менш стерпним – вони далі діяли на місцях, то повстанським відділам довелося вкрай сутужно. Маневрувати територіями, які кишіли мільйонними масами ворожих військ, спеціальних груп та партизанських загонів, було неймовірно складно [73, с. 556].

У цей час усі райони Хмельниччини, крім північних, підпорядковувалися Крайовому проводу ОУН «Поділля», або «Подільського краю», але до кінця 1944 року провід охопив усі райони регіону. Головною керівною особою націоналістичного руху опору був Ю. Гуляк (псевдо «Токар»). Після його загибелі в липні цього ж року керівництво проводом перейшло до І. Шанайда (псевдо «Данило», «Ярослав», «Нестор»). У 1946 році його змінив О. Безпалко (псевдо «Остап», «Андрій», «Задорожний»). Останнім керівником до 1952 року був В. Бей (псевдо «Улас») [67, с. 168]. Загалом Крайовому проводу «Поділля» підпорядковувалося чотири окружних проводи: Тернопільський, Чортківський, Кам'янець-Подільський Вінницький [67, с. 168].

У 1945 році сталися певні організаційні зміни. Замість повітових проводів запроваджувалися надрайонні, а замість підрайонних – кущові. Станичні проводи ліквідовувалися. Така ж доля спіткала жіночу мережу ОУН. У південно-західній частині Хмельниччини функціонувало чотири окружних проводи ОУН: Ярмолинецький, Чемеровецький, Смотрицький, і Кам'янець-Подільський, котрі очолювали ОУН «Тарас», «Хмара», «Волох» (П. Щербатий), «Гроза» (М. Слюсар) [67, с. 168-169]. Організаційно-мобілізаційним референтом Кам'янець-Подільського проводу ОУН був Я. Белінський (псевдо «Бистрий»). До його групи входили відділи УПА «Голуб», «Кресяченко», «Могила», «Запорожець», «Хрома», «Спартак» і «Хмара», які мали свої боївки. Окружними провідниками були «Тарас» (1-й Ярмолинецький округ), «Хмара» (2-й Чемеровецький), «Волох» (3-й Смотрицький округ), «Гроза» (4-й Кам'янець-Подільський округ), котрі теж мали свої боївки [45, с. 223].

Загони УПА та оунівське підпілля на теренах Хмельниччини проводили різноманітну діяльність: організовували мітинги де агітували проти колективізації, проти компартії, Сталіна, комсомолу, розповсюджували відповідні листівки (Див. Додаток Б), знищували партійно-радянських керівників, працівників репресивно-каральних органів, голів колгоспів, руйнували сільські ради, контори колгоспів, псували зв'язок тощо [45, с. 226]. Окрім того, як свідчать виписки з блокноту керівника Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН М. Кочановського передбачалося активувати роботу по налагодженню контактів з червоноармійцями, використовувати відповідну інформацію в своїх цілях [18, с. 191].

Загалом сутички повстанських відділ мали місце в основному з НКВС. Вони мали системний характер і становили основу бойової діяльності УПА на останньому етапі Другої світової війни. Щодо боїв з Червоною армією, то вони, впродовж з весни і до закінчення світового конфлікту, мали епізодичний характер [34, с. 149; 72, с. 482].

У квітні 1944 року, після вигнання з Хмельниччини гітлерівців підрозділи УПА не полишали регіон увагою ведучи боротьбу з Червоною армією, загонами НКВД, їх прислужників «ястребків».

Потрібно зазначити, що керівництво НКВС серйозно готувалося до майбутнього протистояння з ОУН – УПА. Вони володіли докладною інформацією про озброєння, тактику бою упівців, робили відповідні прогнози яким чином буде вестися це протистояння. Для протидії повстанцям планувалося здійснювати облави на лісові масиви, села, хутори, нищити їх бази тощо [72, с. 482-483]. Ще в березні 1944 року в Рівному було створено оперативний штаб для боротьби з ОУН – УПА (заступники наркома МВС СРСР С. Круглов та І. Сєров). У розпорядження штабу було перекинуто 29 ешелонів внутрішніх військ НКВС [72, с. 484].

На початку квітня командування УПА-Південь вирішило зібрати в лісових масивах на південному сході Рівненщини та півночі Тернопільщини свої з'єднання для розгортання майбутнього рейду у напрямку Хмельницької, Вінницької та Черкаської областей [72, с. 486]. Попри те, що радянські органи безпеки помітили таке велике скупчення упівців, і зібравши сили його атакувало (тоді мав місце великий бій біля с. Гурби) завдали повстанцям значної шкоди і змусивши їх прориватися з оточення, від плану рейдів не відмовилися [72, с. 486-487].

Навесні 1944 року Кам'янець-Подільський обласний провідник ОУН З. Голуб'як (псевдо «Борис») та окружний провідник «Хмара» з 22 бійцями охорони вирушили в рейд по території Кам'янець-Подільської області: Кам'янецьким, Дунаєвцьким, Смотрицьким, Ярмолинецьким районами. Задум акції полягав у тому, щоб визначити кількість військових частин у тилу Червоної армії та в'яснити можливості дій в регіоні загонів УПА [67, с. 169]. У результаті керівництво прийшло до висновку, що діяти тут, через велике скупчення на теренах краю радянських військ, буде дуже важко [67, с. 169].

Особливою активністю в цей період відзначилися група упівців «Лис-Ластівка», що діяла не територіях Смотрицького, Дунаєвцького,

Довжоцького, Ярмолинецького, Сатанівського, Городоцького і Кам'янець-Подільського районів. Група вояків УПА під командуванням «Грози» діяла в Солобковецькому районі, а група «Казаха» – в Старокостянтинівському, Грицівському і Шепетівському районах. В Славутському районі група чисельністю в 30-50 бійців провела антирадянські акції в с. Клепачі та в с. Новий Кривин. Свою активність вони проявили в селах В'язовець Ляховацького, Шибено Теофіпольського, Олександрівка, Будівка, Соломна Сатанівського районів [45, с. 223].

Варто також згадати діяльність на весні 1944 року у Берездівському районі сотні повстанців під командою А. Гамули (псевдо «Юрченко»). Їй навіть на деякий час вдалося захопити райцентр Берездів, де було здобуто і вивезено до лісу друкарню і папір для пропагандистських листівок, котрі незабаром поширювалися в навколишніх селах [67, с. 171]. Слід зазначити, що ця сотня була сформована на базі місцевих. Цей відділ рейдував не лише в своєму районі, а й сусідніх, здебільшого в Славутському. У літку наступного року через зраду командир сотні і її штаб та охорона загинули. Рештки загону не розпорошилися чи саморозпустилися, а приєдналися до відділу «Шуляка» [67, с. 171]. У книзі Н. Мизака і В. Горбатка «За тебе Свята Україно» вміщено не повний список членів берездівської сотні УПА, в котрому представлено також жінок, котрі були в загоні зв'язковими, медсестрами [67, с. 171-172].

У доповідній записці першого секретаря Берездівського райкому партії Коржа секретарю Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У – Петрову Корж повідомляв, що на Берездівщині активізували у квітні 1944-го року свою діяльність оунівці. У прикордонних селах вони масово розповсюджуються листівки й брошури, що закликають селян до боротьби з радянською владою. Гасла, написані радянськими агітаторами, систематично знищують. А гасло «Хай живе керівник більшовиків України М. С. Хрущов!» підпільники виправляли на «Хай живе керівник України Степан Бандера!». А 4 квітня відділ УПА числом біля сорока чоловік о 2-й годині ночі увійшов у Киликиїв. Упівці захопили стрибка, що охороняв сільраду й змусили його постукати до

голови сілради Роганя. Відібравши в нього автомата, заставили голову розбудити активістів села та трьох військовослужбовців, що квартирували в Киликиєві. Роззброївши їх, повстанці зняли з несправного літака «ІЛ-2» два крупнокаліберні кулемети, побили прилади й відпустили всіх заарештованих [107, с. 127], сказавши їм наступне: «Кажуть енкаведисти, що ми убиваємо людей... неправда! Ми убиваємо саме енкаведистів, а ви йдіть спати. Настане час, ви самі до нас прийдете» (Цитата за [107, с. 127]).

На початку травня 1944 року з Рівненщини на Славутчину прибуло велике з'єднання УПА. Кінцевою метою його був рейд на Схід України, на Черкащину, на допомогу місцевим повстанцям в Холодному Яру. Похід очолював полковник, шеф Крайового військового штабу УПА-Південь М. Свистун (псевдо «Ясен»). До складу з'єднання входили курені С. Котика (псевдо «Докс»), М. Кондрася (псевдо «Великан»), Є. Басюка (псевдо «Чорноморець») та новостворений відділ з Острозького району під командою сотенного Гутича [67, с. 171; 107, с. 128-129].

З 12 на 13 травня відділи увійшли з Острожчини на Славутчину. Основні сили пішли на село Ріпище (нині влилося в Стригани), щоб заглибитись у ліси, а «Чорноморець» повів свій курінь із Куража в напрямку Ганнополя і мав зустрітись з основними силами в лісах за Славutoю. Ріпищанці показали їм міст через Горинь і попередили, що в Стриганах знаходиться партизанський госпіталь і стоять три сотні радянських партизанів на чолі з А. Одухою [107, с. 129]. Цей загін мав блокувати Західну Україну від Східної. Тут і стався бій. Одухівці, попереджені своєю заставою про рух колони упівців, зіткнулися з ними. Зав'язався бій [107, с. 129]. На підмогу одухівцям зі Славuti прибула військова частина НКВС та бронепоезд, і відділи УПА змушені були змінити напрям руху, і виступити на с. Бридурин. Проте, під час переслідування упівці втратили до сімдесяти бійців [67, с. 171].

Вранці коло Бридурина розгорівся новий бій. Повстанці відбили атаку супротивника. Після цього основні сили з'єднання заглибилися в ліс і вийшли на територію Плужнянського району. На жаль, частина Острозького куреня

(новобранці) потрапили в оточення. У важкому і нерівному бою загинуло, як зазначалося в звіті А. Одухи, 127 повстанців, 28 потрапило в полон. Сімох з них радянські партизани закатували, а решту енкаведисти забрали до Славути, де окремі з них отримали розстрільні статті, а інші – тривалі терміни ув'язнення в сталінських таборах [67, с. 171]. За свідченнями очевидців, чого не пише А. Одуха у звіті, зокрема, одного з полонених повстанців, який вижив, А. Довгаюка, А. Одуха стріляв зв'язаним, що лежали горілиць, повстанцям у низ живота з автомата, а Лещенко й «Полундра» добивали їх кілками [107, с. 129]. Далі шляхи куренів розійшлися. Басюк-«Чорноморець», курінь якого стояв неподалік Романін і в бою участі не брав, повернувся на свою базу. А курені Котика-«Докса» і Кондрася-«Великана», що стояли після бою на Півневій горі, відійшли в різних напрямках, зрозумівши, що такими великими силами їм на схід не пробитися. «Великан» вирушив лісами у рейд на Шепетівщину. 15 травня великанівці розігнали частину Червоної армії, що проводила заняття у лісі, поблизу с. Цвітоха, звели бій з військами НКВС біля с. Кам'янка Славутського району, які їх переслідували. Незважаючи на значні сили противника, підкріплені кількома танками і гарматами та мінометами, великанівці з мінімальними втратами відірвались у лісі від противника і пішли далі на схід [107, с. 130].

17 травня 1944 року на території краю свою активність проявив доволі чисельний загін УПА (250 бійців). Місцем його діяльності стала низка сіл: Ностроївка, Майдан Мординський, Нова Гута, Чернелівці, Старопільська Гута. Цього ж місяця в Берездівському районі антирадянські акції упівців були проведені в с. Кутки та Нараївка і Касначі, що розташовані на Славутчині [45, с. 224].

Цього ж місяця, як свідчать радянські документи, на території Хмельницької області упівцями було збито радянський літак «У-2» [10, с. 253].

У вересні 1944 року Обласний провідник «Борис» віддав наказ розпочати діяти на Кам'янецьчині. Керівником окружного проводу тут став М. Слюсар (псевдо «Гроза»). Він отримав допомогу з 19 бійців з-за Збруча (головне ядро

загону УПА «Грози»). Постійним місцем дислокації групи був Мельниця-Подільський район, з якого вони вирушали в рейди на Хмельниччину [67, с. 169].

Того ж місяця з південної Волині в північно-східні райони Хмельниччини здійснив рейд відділ «Дніпро» групи УПА-Південь. Зі звіту його діяльності дізнаємося про низку фактів бойової діяльності: 5 вересня – обстріляно і знищено радянську заставу; 9 вересня – знищено молотарку в с. Бриків; більшовиків; 10 вересня – знищено в Перерослому сільраду, кооперацію, молочарню, телефон, аптеку, нафтобазу МТС, вбито після перестрілки її директора; 12 вересня – знищено спостережний пункт в Загірцях (трофеї: 1 автомат, 3 гвинтівки, 1000 штук аmunіції, 10 гранат, 2 пари уніформи; 13 вересня – зловлено агента НКДБ (після допиту доправлено до СБ); 14 вересня – ліквідовано сільраду в с. Биківці, молочарню, кооперацію в Брикові; 15 вересня в засідці розбито радянський загін, котрий гнав людей на забезпечення поставок до війська; 16 вересня – знищено молочарню в Ходаках [27, с. 65-66].

30 жовтня 1944 року сотня УПА на Славутчині взяла в облогу «стрибків» в с. Клепачі. А після їх розгрому повернулася в Рівненську область [67, с. 170].

Така активність ОУН – УПА змусила радянську владу вдатися до відповідних заходів. Тому, для нейтралізації повстанського руху силові структури УРСР на території Хмельниччини, в районах, які межували Рівненською та Тернопільською областями формувалися посилені винищувальні батальйони (по 150 бійців), а для їх мобільності при кожному з них створювали кавалерійський взвод або групу (12–15 осіб). Винищувальні загони разом з оперативним складом НКВС і внутрішніми військами НКВС мали прочісувати лісові масиви, брати участь у засідках [26, с. 67]. Окрім того, радянська влада вдалася й до іншої методики. 14 лютого 1944 року Політбюро ЦК КП(б)У прийняло Постанову «Про звернення до учасників так званих «УПА» та «УНРА», в якій вони звинувачувалися в співпраці з гітлерівцями, а самим учасникам пропонувалася амністія [9, с. 79-80]. Тоді ж була дано

розпорядження Кам'янець-Подільському обкому довести цю постанову до відома місцевих мешканців [9, с. 79-80].

Рейди УПА з-за Збруча не припинялися і в наступні місяці. На території Хмельниччини постійно рейдувало до 10 підрозділів УПА, зокрема, в листопаді 1944 р. – 22 рейди, в грудні 1944 року – 21 рейд, в січні 1945 року – 30 рейдів, в лютому 1945 року – 6 рейдів. Всього 79 рейдів [45, с. 224; 67, с. 169].

Так, наприклад, 4 листопада 1944 року з Тернопілля в Нігин прибула група упівців у складі 80 чоловік на 19 підводах. Вона була озброєна кулеметами (2 станкових, 4 ручних), гвинтівками та автоматами. Очолював її «Лис-Ластівка». Упівці здійснили в ряд сіл, відзначилися в таких населених пунктах як Фрампіль, Куява, Мудриголови, Жищенці, Кузьмин, Липівка. Під час рейду їм прийшлося вступати в бій з енкаведистами та винищувальними батальйонами, руйнувати телефонну мережу, проводити антирадянські мітинги і бесіди з місцевим населенням і т.п. [45, с. 224]. А в Нігині підрозділ упівців розгромив гарнізон «стрибків», сільську раду, розігнав оперативну групу НКВС Смотрицького району [67, с. 170]. 7 листопада керівництво Сатанівського і Горолоцького райвідділів НКВС звернулося по допомогу до вищих інстанцій. Чотири літаки і підрозділ внутрішніх військ змусили упівців відступити. Пори чисельну перевагу противника, втрати підрозділ «Лиса-Ластівки» втрат майже не поніс [67, с. 170]. Цього ж дня 7 листопада боївка Хмари розігнала в Лисківцях та Фридрівцях урочисті збори з нагоди святкування «Великого Жовтня». Замість радянського доповідача виступив з антирадянськими зверненнями упівський пропагандист [20, с. 70]. А в Балині, одна покривджена головою колгоспу жінка сказала: «Почекай, почекай! Нехай-но до нас прийдуть бандеровці, я їм все розкажу. Вони тобі покажуть, як знушат[и]ся над бідним народом» [20, с. 69] .

22 листопада в селах Татариска і Барбарівка Солобківського району 70 бійців УПА під командою «Грози» вступили в бій з оперативною групою Солобковецького райвідділу НКВС [45, с. 225; 67, с. 169].

19-26 листопада цього ж року в селах Лашки, Немиринці, Киселі Старокостянтинівського, Микулин Грицівського, Мальованка і Нучпали Шепетівського районів діяла група упівців під командою «Казаха» [45, с. 225]. Проти них радянська влада кинула оперативні групи НКВС Грицівського, Старокостянтинівського, Полонського і Шепетівського райвідділів. Серед допоміжних сил був і кавалерійський ескадрон 4-ї запасної кавалерійської бригади. Зав'язався бій. Обидві сторони зазнали відчутних втрат [67, с. 170].

Цього ж місяця проводили свої бойові акції провели і інші групи УПА: загін в 50 бійців в селах Космачі і Новий Кривин на Славутчині, Вязівці в Ляховецькому районі; загін зі 100 бійців в с. Шибено Теофіпольського району; група в 70 бійців к селах Олександрівка, Соломна, Гречани і Зайчики Сатанівського району. Подібні групи відзначилися і в інших населених регіонах Хмельниччини. Їх акції спротиву радянській владі відчули і такі значні населенні пункти як Шепетівка і Красилів [45, с. 225].

Свою бойову діяльність група «Грози» продовжила і в грудні цього ж року. Так, наприклад, нею було зроблено напад на пост у с. Нігин, де перебувало півтора десятки червоноармійців. Повстанці мали намір роздобути зброю, але після того, як зав'язався бій, змушені були відступити [67, с. 170]. Загалом «Гроза» здійснив три рейди на Хмельниччину, і після зазначеної вище акції залишився на Тернопіллі, а командування групою перебрав «Буж» [67, с. 170]. Активно відбувався процес розповсюдження пропагандистської літератури: Суржа, Лясківці, Кадиївці, Привороття, Голосків, Ластівці та ін. Пошкоджено телефонний зв'язок, проведено мітинги в Княгинені, Вербці, Чорній. Успішно з 16 по 21 грудня на Кам'янецьчтні рейдувала група «Голуба». 1 грудня 1944 року у влаштованій упівцями засідці було знищено 9 енкаведистів, серед яких полковник і майор, відповідно – начальники Кам'янець-Подільського НКДБ та НКВС [14, с. 499].

Наприкінці грудня 1944 року на території Хмельниччини діяла група «Тараса», яка нараховувала 30 осіб. На її озброєнні було 3 ручних кулемети, автомати та гвинтівки. Діяльність «тарасівців» розповсюджувалася на

територіях Дунаєвецького, Ярмолинецького, Городоцького та Сатанівського районів. Окремі групи вояків УПА оперували на території Чемеровецького, Остропільського, Смотрицького, Полонського, Волочиського, Довжоцького, Орининського і Солобковецького районів. Зазвичай такі групи нараховували до 25 бійців, окремі з них досягали і 80-150 бійців [67, с. 170]. Група «Нечая» 18 грудня коло Привороття витримала трьох годинний бій з радянськими спецслужбами [14, с. 499-500], далі успішно уникнула засідки. Наступного дня упівці прийняли бій з групою радянських бійців (17 осіб), з 8 полонених ястребків 7 відпустили, а одного ліквідували. 22 грудня ця ж група зав'язала бій в с. Трибухівці, який закінчився успіхом і здобуттям трофеїв. 29 грудня цей підрозділ вже мав бій з червоноармійцями, в якому поніс втрат. Однак упівцям вдалося відірватися від супротивника [14, с. 500].

Окрім означених груп тут діяли групи під командуванням «Наливайка» та «Лютото». А в с. Привороття три годинний бій з енкаведистами вів загін УПА під командуванням Нечая. Поле бою залишилося за упівцями. Незабаром ця група потрапила на засідку, але зуміла вийти, завдавши відчутних втрат супротивнику. Через деякий час вони мали новий бій, котрий теж закінчився успішно. А в с. Трибухівці було розгромлено загін стрибків. Тут стався цікавий випадок. Полонених стрибків не покарали, а роздавши їм літературу про ОУН-УПА відпустили. 29 грудня «наливайкавці» (200 бійців) вели запеклий бій з енкаведистами Солобковецького та Віньковецького районів. Забравши поранених, упівці відійшли [67, с. 170].

1 січня 1945 року головнокомандувач УПА Р. Шухевич підписав звернення «Командири і бійці УПА!», у якому підводилися підсумки збройної боротьби у 1944 році і визначалися її перспективи. Головним випробуванням другого року існування УПА вважався успішний перехід німецько-радянського фронту. Більшовикам не вдалося «прочистити терени від ворожого елемента», тобто від українських самостійників. Оскільки відпала необхідність воювати на два фронти, командувач УПА висловлював упевненість у перемозі в протистоянні зі сталінським режимом. Витримавши

натиск мілітарної радянської машини, УПА «навіть чисельно і матеріально зросла». Тому Р. Шухевич сподівався на те, що ніхто з повстанців не складе зброї, не піддасться сумнівам і хитанням, доки з переможною піснею не пройде “вулицями вільного українського Києва» [28, с. 3].

У січні 1945 року антирадянські акції ОУН – УПА на Хмельниччині продовжувалися. Бойові дії, короткотривалі, з енкаведистами та «ястребками» мали місце не лише на півночі та центрі Хмельниччини (Славутський, Берездівський, Волочиський, Остропільський, Старосинявський райони), а й в південній, де таких лісових масивів не було [67, с. 173]. Так, наприклад, в с. Чечельник Довжоцького району було знищено лейтенанта і сержанта НКВД. А в Кадіївцях мав місце бій упівців із загonom стрибків [45, с. 226].

Після перемоги над гітлерівською Німеччиною радянська влада змогла значно потужніше взятися за ОУН – УПА. Вивільнені червоноармійці, внутрішні війська НКВС були направлені на допомогу в регіони, в т.ч. і на Хмельниччину. А 19 травня 1945 року було оголошено амністію учасників оунівського підпілля та упівських боївок. Особи призовного віку мали направлятися до райвійськкоматів, а ті, які не підлягали призову в Червону армію, повертаються до трудової діяльності [29, с. 57].

9 червня 1945 року біля с. Ікви Старосинявського району відбувся бій загону УПА з енкаведистами. Це був не запланований бій. Його зав'язка виявилася доволі неспецифічною, не стандартною. Напередодні цієї події місцеві активісти радянської влади: директор школи І. Комісарчук та комірник М. Супрук поверталися з нічної варти і потрапили в полон до п'ятьох упівців. Надвечір троє упівців розташувалися в хліві обійстя Д. Городецької, а інші двоє пішли на ночівлю до сусідньої хати. Вранці Д. Городецька побачила в своєму хліві повстанців і погодила їх прихистити. Але її сусідка побігла до дружини І. Комісарчука, і розповіла їй де і з ким перебуває її чоловік. Та в свою чергу звернулася до сільради і повідомила про ситуацію двох міліціонерів. Останні викликали підмогу. Працівники НКВС, військові (понад 30 бійців) оточили хату де були двоє повстанців і почали її штурмувати. Тим

часом затримані директор школи і комірник вирішили скористатися відсутністю до себе уваги, продерли солом'яну покрівлю і зіскочили на землю, де й потрапили під обстріл. І. Комісарчук загинув на місці, а М. Супрук отримав поранення [67, с. 173-174].

У той час, коли нападники обстрілювали хату, де засіли двоє упівці, інші троє, з оселі Д. Городецької, відкрили по противнику вогонь і видали своє місце схову. Бій розгорнувся з новою силою. До нападників підійшла підмога в шістдесят червоноармійців. Бій, котрий розпочинався з програшної ситуації для упівців, тепер перетворювався в безвиграшну. Однак одному упівцю вдалося вирватися з палаючої хати і втекти від переслідувачів. Троє підірвали себе гранатами. Один потрапив в полон, де після того, як викопав могили для своїх загиблих товаришів, був розстріляний і кинутий у ту ж саму яму. А Д. Городецька, що переховувала упівців і не виказала їх радянській владі, згідно рішення військового трибуналу від 22 серпня 1945 року отримала вирок: десять років сталінських таборів [67, с. 174].

На думку Н. Мизака та В. Горбатюка ці повстанці були з загону «Галайди», що прибув на Хмельниччину з Рівненської області [67, с. 174]. Свою версію вони аргументують тим, що ніякого іншого загону в УПА в окрузі на той час не було [67, с. 174].

14 і 16 червня 1945 року загін «Галайди» провів два бої з противником. У Першому випадку супротивником були курсанти Проскурівського танкового училища, які втратили двох осіб та ще двоє були пораненими. Другий бій стався в урочищі Золотаренки поблизу с. Митківці Летичівського району. У цьому протистоянні вже зазнав втрат загін «Галайди» [67, с. 174].

Улітку 1945 року берездівська сотня УПА залягла в лісі під Кутками у засідці. Засідка виявилася невдалою через зрадника. Упівці «Юренка» змушені були прориватися. Дії зрадника призвели до того, що енкаведисти знайшли штаб повстанців, розгромили його [107, с. 128]. Упівці змушені були перейти в лісисті місцевості північної Тернопільщини та Рівненщини. Попри значну перевагу радянської влади, загони УПА продовжували рейдувати теренами

Хмельниччини та завдавати ударів противнику, насамперед там, де він їх не очікував [67, с. 174-175].

Разом з тим, варто відзначити й те, що ОУН – УПА намагалося вести активну боротьбу з радянською агентурою, насамперед силами власної СБ. Окрім того робилося все, щоб забезпечувався зв'язок через Збруч між підпільниками [17, с. 321].

Радянська статистика зазначає, що в останній рік Другої світової війни органи НКВС та НКДБ заарештували на Хмельниччині 427 оунівців [72, с. 504]. Це був відчутний удар по існуючій мережі оунівського підпілля на теренах краю. Так, зокрема, в одному із боїв у 1945 році загинув провідник Волочиського району ОУН «Тарас» [16, с. 86].

Серед тих, хто активно намагався захистити оунівські осередки від радянської агентури та їх спецслужб виокремлюється постать Й. Демчука, котрий займався організацією охорони Кам'янець-Подільського обласного провідника «Бориса», зокрема організував його таємне прибуття на таємну нараду у с. Настасів керівництва Крайового проводу «Поділля». У березні Й. Демчук був призначений «Борисом» заступником референта окружного проводу ОУН «Олексія» [67, с. 179].

Отже, після вигнання з Хмельниччини гітлерівців на цій території оунівське підпілля та УПА розгорнуло свою боротьбу з радянською владою.

3.2. Боротьба з радянським режимом після Другої світової війни

Для боротьби з ОУН – УПА на Хмельниччині, після вигнання гітлерівців, радянська влада широко використовувала внутрішні війська, спецпідрозділи МВС і МДБ, їхню агентуру. В селах і районах краю було створено понад 170 добре озброєних батальйонів так званої самооборони («яструбки») [45, с. 227].

Період від пізньої осені 1945 до весни 1946 року, згідно із задумами радянської влади, мав стати часом остаточного розгрому УПА і знищення підпілля ОУН. Планувалося 10 лютого 1946 року провести перші повоєнні вибори до Верховної ради СРСР, які мали продемонструвати світові повну

підтримку радянської влади в усіх регіонах гігантської держави. Керівництво радянських спецслужб і компартії спланувало на початку 1946 року операцію, що стала відома в історії як друга «Велика блокада». Передбачалося повністю відрізати УПА від сіл і хуторів, замкнувши повстанців у лісах і знищивши голодом, холодом, хворобами та безперервними боями [43; с. 53; 73, с. 599-600]. 52-а Червона армія мали провести таку блокаду на Хмельниччині [73, с. 600]. Водночас українським підпіллям та УПА на теренах регіону проводилися антивиборчі акції. Так, наприклад, на початку лютого було поширено листівки відповідного змісту в селах на півдні Хмельниччини (Рихта, Княгинин, Ластівці, Ісаківці, Ходорівці та ін.) і в місті Дунаївці [82, с. 273].

Полюючи на ватажків підпілля, радянська влада 26 лютого 1946 р. оголосила чергову «амністію» повстанцям, які «вийдуть із повинною», і прилюдно жорстоко карала підпільників, захоплених зі зброєю в руках [73, с. 610]. Однак, як показали подальші події, досягти успіху радянській владі не вдалося.

В умовах жорстокого адміністративно-карального контролю на території краю функціонувало більше 200 підпільних квартир ОУН-УПА. Так, зокрема, у Дунаєвецькому районі – м. Дунаївці, села Зеленче, Нестерівці, Маків, Чанків, Залісці, Гірчична, Руда Гірчична, Вихрівка, Іванківці, Голозубинці, Кривчик, Ганівка; в Смотрицькому – в селах Балин, Біла, Залуччя, Слобідка Смотрицька, Цикова, Жердя, Степанівка, Карачківці; в Слобковецькому – в селах Тарнавка, Міцівці, Тернавка, Савинці, Стрихівці, Глушківці, Солобківці; в Городоцькому – в селах Балакири, Пільний Олексинець; в Гвардійському – в селах Данюки, Немичинці, Нафтунівка, Москалівка, Малашівці, Райківці; у Віньковецькому – в селах Покутинці, Дашківці, Черкасівка, Пирогівка, Женишківці, Гоголі, Зіньків; в Новоушицькому – в селах Куча, Заміхів; в Миньковецькому – в селах Мала Кужелівка, Джурівка; в Ярмолинецькому – в селах Кадиївка, Шарівка, Сутківці, Волудринці, Сказинці, Куява, Фрампіль, Томашівка; в Чемеровецькому – в селах Драганівка, Зарічанка; в Оринінському – в селах Ріпенці, Тепліка, Підпелип'я, Пукляки; в Кам'янець-

Подільському – в селах Гуменці, Лясківці, Кадиївці, Колубаївці, Калиня, Ходоровці, Нагоряни, Княгинин, Гаврилівці, Цибулівка, Безнісківці, Боришківці, Фурманівка; в Чорноострівському – в селі Пелоси; в Ружичнянському – в селах Давидківці, Ружичанка; в Красилівському – в селах Веселівка, Берегелі, Сушки [45, с. 227-228].

Голод 1946 – 1947 роках у певній мірі ускладнив визвольну боротьбу збройного підпілля ОУН та загонів УПА на Хмельниччині. Їм прийшлося займатися ще й захистом місцевого населення котре поверталось додому з-за Збруча з обмінаними на якісь речі хлібом [67, с. 188]. Оунівці у своїх листівках пояснювали хмельничанам причини голоду, а також закликали мешканців краю чинити опір колгоспній системі, радянському режимові [67, с. 188].

В інформаційному звіті ОУН за 23 жовтня – 10 листопада 1946 року, наведеному Н. Мизаком та В. Горбатюком вміщено цікаву інформацію, в якій зазначено, що місцеві мешканці просили упівців затриматися підчас маршу через їх села, адже тоді вони могли щось собі взяти з колгоспного поля для прохарчування, бо голови колгоспів та адміністрація не чинить тоді їх опору, не перевіряє чи не несуть вони щось до дому [67, с. 189].

Боївки УПА продовжували чинити опір на території Хмельниччини до початку 1950-х роках. Відповідно до оперативних повідомлень МДБ бандерівські підрозділи діяли в Старокостянтинівському, Красилівському районах під керівництвом провідників «Матюшенка», «Арсена», «Дона». У боївку «Арсена» входили: народний провідник «Арсен» та ад'ютант «Левко», районний провідник «Славко» та ад'ютант «Богдан»; районний провідник «Гейниш» та ад'ютант, «Круча»; керівник «СБ» народного проводу «Новий» та бойовики «Льодик», «Назар» [45, с. 228]. Особливо дошкуляла радянській владі рейдуюча диверсійна група «Дніпро», яка діяла впродовж 1946 – 1948 років на кордоні Рівненської та Кам'янець-Подільської областей. Вона здійснила 46 акцій, у т. ч. роззброїла три групи винищувальних батальйонів, спалила три приміщення сільрад та сільських клубів, вилучила майно двох районних друкарень, ліквідувала 37 осіб партійно-радянського активу. Лише

на початку червня 1948 року органам МДБ вдалося ліквідувати керівника групи А. Лучковського, а потім знищити 38 членів цієї групи [12, с. 21].

У травні 1948 року, відповідно до наказу Чортківського надрайонного проводу ОУН, Скала-Подільський районний референт пропаганди І. Ліщинський (псевдо «Матій») був скерований для підпільної діяльності в Кам'янець-Подільську область. Незабаром він вирушив в рейд старшим сформованої групи. Маршрут проходив по селах Підпилип'я, Михайлівка, Степанівка, Залуччя, Жердя, Ріпинці, Кадіївка, Лясківці, Фридрівці. У кожному них вони відвідували конспіративні квартири, залишали в них листівки тощо [67, с. 232]. Через деякий час І. Ліщинський (нове псевдо «Хмара») пішов у новий рейд для пошуку нових конспіративних квартир. Цей рейд супроводжувався значними ускладненнями. Так, наприклад, у с. Лясківці, під час спілкування із господарем однієї із хат, повстанці помітили що зник його син, і занепокоїлися. Виходячи із хати вони потрапили під обстріл, але змогли відійти. Так само їм вдалося без втрат вийти із засідки, яку влаштувало МДБ в с. Підпилип'я [67, с. 232-233].

Через тиждень І. Ліщинський пішов у третій рейд на Хмельниччину. Його шлях знову пролягав по тих же селах і квартирах. Цього разу не обійшлося без втрат. Біля с. Михайлівка Орининського району їх обстріляв з автомата колгоспний сторож. Вогнем у відповідь він був вбитий. Але один із упівців від отриманих ран помер. Під час рейду упівці зустрілися з місцевими повстанцями, знайшли шістьох симпатиків, за допомогою яких організували конспіративні квартири. Лише в м. Залуччя Смотрицького району було їх аж сім. У деяких особливо довірених господарів конспіративних квартир повстанці споруджували криївки. Так, наприклад, у хаті Ф. Мельника із с. Степанівка вхід у криївку замаскували в коморі. У цьому ж селі було сформовано ще дві конспіративні квартири [67, с. 233]. Такі квартири було створено і в інших селах: Колубаївці – 6, Кадіївці – 5, Карачківці – 3, Біла, Нігин, Лясківці – по дві, а також в Циковій, Слобідці Смотрицькій, Гуменцях, Балині, Калині, Кочубієві, Ріпинцях та інших селах [67, с. 234].

Найбільшу активність на Хмельниччині після завершення Другої світової війни проявили Кам'янець-Подільський та Дунаєвецький надрайони ОУН [6; 67, с. 237; 92; 104; 105, с. 147; 114]. У 1949 році Кам'янець-Подільський окружний провідник «Гомін» провів реорганізацію Дунаєвецького надрайону, виділивши з його складу Віньковецький [103, с. 51].

Слід зазначити, що доставка необхідної пропагандистської літератури з-за Збруча ставала все небезпечнішою. Тому оунівське підпілля на Хмельниччині все частіше організовує друк націоналістичної літератури у спеціально збудованих криївках і бункерах [110, с. 59]. Яскравим прикладом цього може слугувати створена в 1948 році мінідрукарня в с. П'ятничани Орининського району у мешканки села В. Васильківської у криївці під її хатою. Друкарське майно було настільки компактним, що вміщалося у двох валізах. У ній працювали В. Гнибіда (псевдо «Неплюй», «Тарас» (редактор підпільних видань) та друкарка М. Голіната (псевдо «Лариса»). Важливість цієї друкарні, на думку В. Соловея, полягала у тому, що вона розташовувалася на межі двох областей та опинилася поза полем зору оперативної діяльності Управління МДБ УРСР Тернопільської та Кам'янець-Подільської областей. Друкарня у с. П'ятничани забезпечувала своєю продукцією не тільки Кам'янець-Подільську, а навіть Вінницьку, Київську, Черкаську області та навіть відправлялася друкована продукція до Москви. У грудні 1949 року друкарню було викрито і знищено радянськими спецслужбами [110, с. 60-61]. Однак оунівське підпілля підпільники створили нову друкарню на хуторі Козак Довжоцького району у сім'ї П. Грабовського, яка проіснувала до травня 1950 року [110, с. 61].

Хмельниччина, як і попередні роки була для ОУН транзитом на Схід. Так, в червні 1949 року через Хмельниччину на Вінниччину прибула група підпільників для підсилення місцевого окружного проводу ОУН [95, с. 202].

Героїчно себе в повоєнний період на Хмельниччині проявили молодіжні організації ОУН. У серпні 1951 року оперативниками МДБ була викрита в населених пунктах Женишківці та Покутниці (Віньковецький район)

молодіжна організація ОУН. У с. Женишківцях вона діяла з 1948 року складі 8 осіб, її членами були включно учні старших класів. В. Мельник (керівник), В. Паюк, І. Качуринець, А. Андрійчук, О. Кравчук, А. Сухий, А. Сосна, Г. Кравчук, О. Берест. У Покутинській молодіжну організацію входило п'ять осіб. Г. Герасименюк. (керівник), М. Лозинський, І. Бригадир, Г. Герасименюк, В. Палій [45, с. 228].

Одним із молодіжних осередків ОУН був Кам'янець-Подільський учительський інститут. Слід зазначити, що тут склалася специфічна ситуація. До студентів із Тернопільської області ставилися з упередженням. Вони у числі перших підпадали під категорію осіб із пережитками минулого у свідомості, успадкованими від довоєнної Польщі, зокрема релігійними віруваннями, й особливо націоналізмом. Водночас, не зважаючи потужний вплив комуністичної ідеології, серед хмельничан-студентів теж були патріоти, як наприклад, В. Мельник з Женишківців [115, с. 214-215].

Женишковецька група була не єдиною у Вінковецькому районі Кам'янець-Подільської області. Паралельно ще існувала група з 5 осіб в с. Покутинці [116].

Радянська влада активно продовжувала боротися з українським національно-визвольним рухом. 26 грудня 1949 року в с. П'ятничани в будинку К. Васильківської був викритий схрон окружного проводу ОУН [11, с. 283]. 3 лютого 1950 року на межі Хмельниччини та Рівненщині було ліквідовано група районного провідника ОУН «Грача» [11, с. 317]. Радянські документи свідчать, що з липня 1948 по березень 1949 років агентурно-бойовими групами спільно з підрозділами військ МДБ було ліквідовано та заарештовано 1447 оунівських підпільників та упівців [13, с. 163]. На жаль частку, яка стосується Хмельниччини визначити не вдалося.

Архівні матеріали, у вигляді доповідних записок про результати роботи 2-го відділу УМБ по лінії боротьби з ОУН за 1951 рік, дають змогу більш детальніше усвідомити діяльність оунівського підпілля за цей рік на теренах Хмельниччини. Так, наприклад, у звітах за березень – квітень 1951 року

зафіксовано діяльність трьох осередків українського націоналістичного підпілля, та ряд акцій, наприклад, 21 березня четверо упівців в Кадиївцях нищили радянську символіку, інша група 10 квітня в с. Гальчинці Базалійського району здійснила напад на сільраду і т. п. Під час цих акцій упівці поповнювали свої запаси їжі в тамтешніх магазинах [1, арк. 1-2]. У травні червні радянськими спецслужбами було зафіксовано активність упівців в Орининському та Славутському районах [2, арк. 1]. Характерною особливістю, на наш погляд, діяльності оунівського підпілля в липні – серпні 1951 року стало розповсюдження ним антирадянської пропаганди у вигляді листівок та літератури. Одне з таких явищ зафіксоване в с. Баглаї на Старокостянтинівщині в ніч з 2 на 3 липня [3, арк. 1]. У вересні 1951 року серйозного удару зазнав Дунаєвецький надрайон ОУН. Органами МДБ було захоплено кількох підпільників («Олег», «Лесь», «Ахрим», він же «Алکید») [4, арк. 4]. 20 жовтня у с. Майдан Олександрівський в бою з МДБ загинуло два оунівця [119].

Активно проводилася антинаціоналістична пропаганда, для керівних кадрів міських та районних організацій проводили відповідного характеру семінари. В січні 1952 року затверджено план агентурно-оперативних заходів по ліквідації оунівського підпілля (Сатрокостантинівський, Красилівський та ін. райони), яке станом на 1 лютого 1952 року нараховувало 5 груп. Тоді ж було ліквідовано одного із керівників підпілля «Матюшенка», а в наступні місці ще кілька [11, с. 461-472]. У травні 1952 року оунівське підпілля зазнало ще одного відчутного удару. В с. Турівка Теофіпольського району було ліквідовано членів Теофіпольського надрайонного проводу ОУН [11, с. 475-476].

Органами МДБ з першого серпня 1951 року по 17 квітня 1952 року на території Кам'янець-Подільської області було заарештовано 44 упівці, з них 10 вбито, 15 – захоплено та 19 – арештовано [45, с. 228-229].

Незважаючи на всі заходи втілювані органами МДБ, у січні 1952 р. з проти радянської влади продовжували воювати ще 11 осіб. Вони входили до

складу шести підрозділів УПА. Крім того, в ході оперативно-розшукових робіт в області було виявлено 200 прихильників ОУН, які утримували квартири для зустрічей, схрони тощо. Додаткові заходи проведенні в січні – лютому 1952 року дали можливість виявити ще понад 147 співчуваючих осіб [45, с. 229].

З метою посилення оперативної роботи щодо виявлення членів ОУН, керівництво МДБ переглянуло склад бригад співпраці з міліцією. З 776 підрозділів було виключено 2 тис. 127 осіб. Для запобігання проникнення з території Тернопільської та Рівненської областей оунівського підпілля, управління МДБ по Кам'янець-Подільській області створило 48 агентурних засідок, до яких залучили 204 особи та 20 квартир-засідок у 10 районах області: Базалійському, Теофіпольському, Білогірському, Дунаєвецькому тощо. Незважаючи на це, українське націоналістичне підпілля на Хмельниччині існувало до середини 1950-х років [45, с. 229].

В середині 1951 року група вояків УПА на чолі з Скала-Подільським районним провідником ОУН «Богуном», періодично відвідувала Орининський район Кам'янець-Подільської області, де розповсюджувала антирадянську націоналістичну літературу і налагоджувала зв'язки з антирадянським активом [45, с. 229]. З травня 1950 року в складі цієї групи був мешканець села Підпилип'я Орининського району М. Пирог. 15 серпня 1950 року його було заарештовано. На тортурах він виказав місце схрону двох районних провідників ОУН «Богуна» – М. Штойка та «Андрія» – М. Цепія [45, с. 229].

У січні 1952 року МДБ УРСР затвердило масштабний план агентурно-оперативних заходів по ліквідації оунівського підпілля і запобігання проникнення оунівських емісарів на територію Кам'янець-Подільської області [45, с. 229-230]. Адже, в Старокостянтинівському, Красилівському, Остропільському, Лановецькому та інших районах продовжували діяти групи вояків УПА на чолі з надрайонним провідником «Матюшенко» та командирами «Доном», «Арсеном» та ін. [45, с. 229-230]. У Славутському та

Плужнянському районах діяла група бойовиків «Дона» в кількості 7 чоловік [45, с. 230].

У лютому 1952 р. в області діяло 16 вояків УПА в 5-ти групах, іще 200 чоловік були учасниками ОУН - утримувачі явочних конспіративних квартир та сховищ. 21 квітня 1952 року в Ставищанському районі Київської області енкаведисти захопили керівника Кам'янець-Подільського окружного проводу «Кобзаря» і його бойовика «Богдана» [45, с. 230]. 26 квітня в с. Кадиївці Кам'янець-Подільського району було захоплено Чортківського надрайонного провідника ОУН М. Ярчука (псевдо «Клим») і керівника технічної ланки надрайонного проводу ОУН В. Гнибиду (псевдо «Неплюй») [45, с. 230; 66, с. 100]. 29 квітня в с. Майдан Олександрівський Летичівського району було захоплено керівника групи ОУН в Київській області П. Колесника (псевдо «Черніка») і бойовика В. Юркевича (псевдо «Змачун») [45, с. 230].

У 22 районах, прилеглих до західних областей, постійно перебували керівні працівники МДБ та міліції. В 28 районах було переглянуто склад 776 бригад сприяння міліції, в результаті чого виключено із складу бригад 2127 чоловік і залучено 2556 чоловік. Члени бригад залучались до постової і патрульної служби, обходів по населених пунктах і перевірки сторожової оборони [45, с. 230]. Працівники МДБ проводили агентурні комбінації, перевербовували окремих осіб, що співробітничали з ОУН-УПА. В с. Сквородки Старокостянтинівського, с. Пашківці Ружичнянського районів були організовані явки під контролем працівників МДБ, де більшість вояків УПА було заарештовано або вбито. У січні 1952 році в області було заарештовано 147 прибічників ОУН, а в лютому – 78 [45, с. 230]. Все це призвело до того, що в 1952 р. збройна боротьба вояків УПА проти радянської влади на Хмельниччині була припинена. А наступного – припинило свою діяльність оунівське підпілля.

Керівництво ОУН в Україні В. Кук (псевдо «Леміш») та В. Галаса (псевдо «Орлан»), констатуючи катастрофічний стан, в якому опинилися ОУН – УПА (їх бойові групи ледь жевріли) у 1953 році вирішили перейти до нової тактики:

повністю припинити будь-яку відкриту діяльність підпілля, вести лише ідеологічну підготовку оунівських кадрів при дотриманні найсуворішої конспірації. А відтак, з огляду на те, що на західних теренах України було не можливо забезпечити збереження оунівських кадрів, вони мали перевестися в східні області, де обстановка була дещо спокійнішою [67, с. 304]. Відповідно до запланованого В. Галаса (члена Проводу ОУН та Української Головної Визвольної Ради) 7 липня 1953 року вирушив на Кам'янецьчину, де 11 липня біля Ямполья він був спільно з дружиною заарештований [67, с. 303-304; 95, с. 211]. Втрата керівного складу означала, що розрізнені групи підпільників уже не могли більше налагодити контакти між собою, а тому їх повна ліквідація була лише справою часу, і причому швидкого.

Отже, незважаючи на нерівність сил, оунівське підпілля та боївки УПА продовжували свою боротьбу з радянським режимом до 1953 року.

Таким чином, вигнання гітлерівців та відновлення радянської влади ознаменували новий етап боротьби українського національно-визвольного руху. Хоча Хмельниччина і не була одним із епіцентрів цієї боротьби, але відігравала в ній важливе місце. Вона фактично тривалий час продовжувала залишатися транзитом на Схід для оунівського підпілля та боївок УПА. В той же час, попри нерівні умови в протистоянні вони не спричинили швидкої здачі чи поразки. Оунівське підпілля знаходило підтримку в молоді, що давало сподівання на можливість продовження тривалої боротьби за Українську Державу. Однак успішно справлятися з тоталітарною машиною було дуже важко. Серйозного удару підпільникам завдало страта її керівного складу та подальша дезорганізація оунівських осередків, що завершилася її ліквідацією в 1953 році.

ВИСНОВКИ

Діяльність ОУН – УПА на Хмельниччині отримала відображення в значній кількості видань. Цю сторінку вітчизняної історії висвітлювали радянські, сучасні українські, діаспорні та зарубіжні історики. Кожна з груп зробила свій внесок у розробку нашої теми дослідження. Водночас на праці радянських істориків свій відбиток відклала їх ідеологічна заангажованість. Збагатили історіографію проблеми представники української діаспори. Певну увагу вона отримала і в зарубіжній історичній науці. В якій однак російські та білоруські історики, за окремим виключенням, демонструють прихильність до радянських поглядів на діяльність ОУН – УПА. Вагомий внесок у розробку теми дослідження зробили сучасні вітчизняні історики. Однак, попри значні успіхи, вона так і не отримала цілісного дослідження.

Джерельна база нашої роботи доволі репрезентативна. Вона включає як архівні матеріали, так і опубліковані документи. Останні склали її основу. В нагоді стали також спогади і мемуари учасників тих подій, які попри свою суб'єктивність мають загадки про окремі факти, невідомі загалу.

З початком Другої світової війни ОУН, попри розкол у своїх лавах на бандерівців та мельниківців, активізувала свою діяльність щодо реалізації ідеї появи на світовій карті Української Держави. Напад Німеччини на СРСР відкрив перед оунівцями можливість практичного втілення у життя задуманого. Для посилення свого впливу і реалізації задуму потрібно було розгорнути активну відповідну роботу серед мешканців Наддніпрянської України. Ці функції на початковому етапі покладалися на похідні групи, які просуваючись на Схід, заздалегідь визначеними маршрутами через Хмельниччину, проводили активну пропаганду української ідеї серед місцевих мешканців, намагалися ввести в нові органи місцевої влади своїх представників та прихильників ОУН.

У липні 1941 року, одночасно з встановленням німецько окупаційної влади, на Хмельниччині почалося формування осередків оунівського підпілля. Певні кроки у цьому напрямку були зроблені ще похідними групами ОУН. Фактично до кінця місяця оунівські осередки були створені в усіх районних центрах тогочасної Кам'янець-Подільської області, що відповідала сучасним адміністративним межах Хмельницької області, а також в значній кількості сіл регіону. Переважна більшість цих осередків підпорядковувалося бандерівському крилу ОУН, а Проскурівський – мельниківському. Члени оунівського підпілля намагалися увійти в усі легальні органи самоврядування, а де їх не було – створити. Вони ставили собі за необхідність, окрім поширення ідеї Української Держави, критику радянської влади, а з часом гасел «Геть Берлін і Москву!», серед населення Хмельниччини, займатися захистом їх соціальних прав (перешкоджали відправці на примусові роботи до третього Рейху та ін.), відновленню функціонування української церкви тощо. Активним учасниками оунівського підпілля стала місцева молодь, котра теж формувала свої осередки. Нажаль, часом між бандерівцями і мельниківцями мало місце протистояння. Така активність обох крил оунівського підпілля викликала занепокоєння в гітлерівців, котрі ще наприкінці серпня 1941 року розпочали арешти їх представників. У наступному році антиоунівські дії значно посилювалися. Чимало осередків було ліквідовано.

Навесні 1943 року на теренах Хмельниччини розпочалася діяльність УПА. Регіон входив у підпорядкування територіальної групи УПА – Південь. Зазвичай Хмельниччина була транзитною базою для рейдів упівських боївків на Схід. Головними теренами діяльності стали Славутича та Ізяславщина, які завдячуючи великими лісовим масивами, були найбільш придатними для переховування та пересування. Загони УПА діяли у всіх районах. Окрім того на Хмельниччині в Ляховецькому районі діяв підрозділ УПА сформований із місцевих мешканців, який очолював І. Врублевський. Впродовж 1943 – 1944 років загони УПА завдали значної шкоди гітлерівцям та їх союзникам

угорцям, проводячи як відкриті наступальні акції, так і діючи з засідок. Мали місце сутички і з радянськими партизанами.

Після вигнання гітлерівців з території Хмельниччини оунівське підпілля та загони УПА розгорнули свою боротьбу з радянським режимом. Вона включала в себе як збройні акції, так і різнопланову агітаційно-пропагандистську боротьбу. Після перемоги над гітлерівською Німеччиною радянська влада змогла значно потужніше взятися за оунівське підпілля та повстанців, що призвело до певних втрат серед борців за Українську Державу.

Завершення Другої світової війни значно змінило воєнно-політичні умови боротьби для представників українського національно-визвольного руху не на їх користь. Однак діяльність ОУН – УПА на Хмельниччині не припинилася. Свій відбиток наклав голод 1947-1948 років. Незважаючи на нерівність сил представники українського національно-визвольного руху завдавали значної шкоди радянській владі на Хмельниччині. Найбільшу активність на Хмельниччині проявили Кам'янець-Подільський та Дунаєвецький надрайони ОУН. Старшому поколінню продовжувала активно допомагати місцева молодь. Радянська влада посилила боротьбу з оунівським підпіллям та упівськими боївками. Окрім силового тиску вона активно використовувала оголошену амністію. Все це, а також великі трати особистого складу, в тому числі і серед командування та інші фактори призвели до того, що з на початку 1950-х років опір радянській владі зменшується. На початку 1952 року збройна боротьба УПА на Хмельниччині припинилася. У цьому ж році радянськими органами МДБ було викрито і знищено майже всі осередки оунівського підпілля. Наступного 1953 року їх рештки припинили свою діяльність. Але ця боротьба ОУН – УПА стала символом боротьби за Українську Державу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1.1. Неопубліковані джерела

Галузевий Державний архів СБУ

Фонд №2

Управління боротьби з бандитизмом МВД, Управління 2-Н та 4-те

Управління МГБ–КГБ УР

1. Докладная записка о результатах работы 2-го отдела УМБ по линии борьбы с ОУН за март – апрель 1951 г. Оп.2. Спр.16. 18 арк.
2. Докладная записка о результатах работы 2-го отдела УМБ по линии борьбы с ОУН за май – июнь 1951 г. Оп.2. Спр.17. 27 арк.
3. Докладная записка о результатах работы 2-го отдела УМБ по линии борьбы с ОУН за июль – август 1951 г. Оп.2. Спр.18. 38 арк.
4. Докладная записка о результатах работы 2-го отдела УМБ по линии борьбы с ОУН сентябрь – декабрь 1951 г. Оп.2. Спр.19. 47 арк.
5. Материалы ОУН–УПА за 1944 год (деятельность националистов в период немецкой оккупации Хмельницкой области). Оп.2. Спр.9. 111 арк.

1.2. Опубліковані джерела

6. Дунаєвеччина: стежками ОУН і УПА. Туристичні маршрути. Дунаївці: Дунаєвецька міська рада, б. р. 5 с.
7. Літопис УПА. Бібліотека. Т.11. Іщук О. Молодіжні організації ОУН (1939-1955 pp.). Торонто ; Львів, 2011, 941 с.
8. Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали / упоряд. О. Вовк, І. Павленко. Київ ; Торонто, 1999. 724 с.

9. Літопис УПА. Нова серія. Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959 / упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ ; Торонто, 2001. 650 с.
10. Літопис УПА. Нова серія. Т. 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ; Торонто, 2002. Кн. 1: 1943–1945. 596 с.
11. Літопис УПА. Нова серія. Т. 5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ ; Торонто, 2002. Кн. 2 : 1946–1947. 574 с.
12. Літопис УПА. Нова серія. Т. 6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ ; Торонто, 2003. Кн. 3: 1948. 523 с.
13. Літопис УПА. Нова серія. Т. 7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. М. Деркач, А. Кентій, В. Лозинський, І. Павленко. Київ ; Торонто, 2003. Кн. 4: 1949–1959. 716 с.
14. Літопис УПА. Нова серія. Т. 8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944–1946. Документи і матеріали / упоряд. О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто, 2006. 1445 с.
15. Літопис УПА. Нова серія. Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / упоряд. О. Іщук, С. Кокін. Київ ; Торонто, 2007. 912 с.
16. Літопис УПА. Т. 12. Третя Подільська воєнна округа УПА: «Лисоня: Документи й матеріали» / ред. Є. Штендера. Торонто : Літопис УПА, 1989. 352 с.

17. Літопис УПА. Нова серія. Т. 15. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954 / упоряд. С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. Київ ; Торонто, 2011. Кн. 2. 840 с.
18. Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / упоряд. О. Пагіря, В. Іванченко. Київ ; Торонто, 2011. 1159 с.
19. Літопис УПА. Т. 21. УПА в світлі німецьких документів / ред. П. Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1991. Кн. 3. 265 с.
20. Літопис УПА. Серія «Події і люди». Кн. 34. ОУН на СУЗ в 1943-1945 рр. / упор. С. Воляк. Торонто; Львів, 2017. 126 с.
21. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944. Документи і матеріали / упоряд. Вавринчук М. П., Завальнюк О. М., Слободянюк П. Я., Філінюк А. Г., Комарніцький О. Б., Олійник Ю. В. Ред. кол: Завальнюк О. М. (відповідальний редактор) та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. С. 427-429.
22. ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч.1 /упоряд. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В.Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. 336 с.
23. ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч.2 / упоряд. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. Ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 603 с.
24. ОУН в 1942 році. Документи. / упоряд. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. 243 с.
25. ОУН і УПА в 1943 році. Документи / упоряд. О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. 347 с.

26. ОУН і УПА в 1944 році: Документи в 2 ч. / упоряд. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. Ч. 1. 292 с.
27. ОУН і УПА в 1944 році: Документи в 2 ч. / упоряд. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. Ч. 2. 256 с.
28. ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 1. / упоряд. Веселова О. М. (відп. упоряд.), Гриневич В. А., Сергійчук В. І. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. 371 с.
29. ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 2. / упоряд. Веселова О. М. (відп. упоряд.), Гриневич В. А., Сергійчук В. І. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. 366 с.
30. Сергійчук В. Український здвиг : Поділля. 1939-1955. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
31. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т.1 / Упорядкування і передмова Володимира Косика. Львів : Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 384 с.
32. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т.2 / Упорядкування і передмова Володимира Косика. Львів : Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. 383 с.
33. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т.3 / Упорядкування і передмова Володимира Косика. Львів : Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 384 с.
34. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т.4 / Упорядкування і передмова Володимира Косика. Львів : Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 368 с.

35. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали / Упоряд. О. Дзюба. Львів ; Київ, 2001. 556 с.

1.3. Спогади і мемуари

36. Артимів В. Чуєш, сурми грають. У похідній групі до берегів Дніпра (Спогади з другої світової війни). Нью-Йорк, 1982. 30 с.
37. Климишин М. В поході до волі : Спомини. В 2 ч. Детройт, 1975. Ч.1. 102 с.
38. Матла З. Південна похідна група. Торонто : «Наша книгозбірня», 1952. 32 с.
39. Чарторийський М. Від Сяну по Крим (спомини учасника III похідної групи-південь). Нью-Йорк : Говерля, 1951. 223 с.

ЛІТЕРАТУРА

2.1. Монографії, брошури

40. Бедрій А. ОУН і УПА. Нью-Йорк-Торонто-Лондон, 1983. 65 с.
41. Беляєв В., Рудницький М. Під чужими прапорами. Памфлети. Київ : Радянський письменник, 1956. 245 с.
42. Брицький П.П. Україна у другій світовій війні (1939–1945). Чернівці, 1995. 144 с.
43. Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки: Монографія. Київ : К.І.С., 2007. 568 с.
44. Військове будівництво в Україні у XX столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. Кузьмука О. І. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 448 с.
45. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941–1945 рр.): монографія / Слободянюк П. Я., Вавринчук М. П., Олійник Ю. В., Смоленюк П. С., Телячий Ю. В. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2007. 312 с.

- 46.Володимирів Б. Повернення із забуття: (діяльність націоналістичного підпілля на Летичівщині під час Другої світової війни в 1941–1943 роках). Летичів, 2004. 67 с
- 47.Гальчак С. Поділля в роки Другої світової війни (1939–1945) : Монографія. Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. 656 с.
- 48.Гальчак С. «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця : «Книга-Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2003. 344 с.
- 49.Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття. Київ : Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
- 50.Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття : Нариси політичної історії. Київ : Либідь, 1993. 287 с.
- 51.Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів в 2 томах. Т. 2: Галичина та Східна Україна. В 2-х томах. Рівне : ППДМ, 2008. 216 с.
- 52.Дзьобак В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі Опору (1941–1944 рр.). НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України НАН України, 2002. 261 с.
- 53.Дмитрук В. Вони боролися за волю України : [монографія]. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. 1070 с.
- 54.Дуда А., Старик В. Буковинський Курінь в боях за українську державність. 1918–1941–1944. Київ-Чернівці, 1995. 272 с.
- 55.Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б., Олійник Ю. В. Хмельниччина у 1941–1944 рр. : хроніка війни. Кам'янець-Подільський : «Абетка-НОВА», 2005. 140 с.
- 56.Кентій А. Збройний чин Українських Націоналістів 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т.1 : Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів 1920–1942. Київ, 2005. 330 с.
- 57.Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Київ, 2008. Т.2 : Українська повстанська армія

- та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956. 415 с.
- 58.Кентій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 287 с
- 59.Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.
- 60.Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 464 с.
- 61.Ковальчук В. ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні. 1941–1950-ті рр. Київ, 2011. 80 с.
- 62.Коломієць І. ОУН-УПА на Вінниччині в роки боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. Літин : «Літинська районна друкарня», 2010. 247 с
- 63.Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Перекл. з фр. Роман Осадчук. Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. 657 с.
- 64.Косик В. Україна під час Другої світової війни / Перекл. з фр. Роман Осадчук. Київ – Париж – Нью Йорк – Торонто, 1992. 725 с.
- 65.Косик В. Українська Повстанська Армія (Короткий історичний огляд). Стрий, 1992. 34 с.
- 66.Мизак Н. Поцілунок Юди. Агентурна робота МДБ, МВС проти ОУН, УПА. Додаток до серії «За тебе, свята Україно». Книга дев'ята. Чернівці: Прут, 2011. 222 с.
- 67.Мизак Н., Горбатюк В. За тебе, свята Україно. Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА. Книга п'ята. Чернівці : Букрек, 2006. 352 с.
- 68.Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Мюнхен, 1953. 319 с.
- 69.Олійник Ю.В., Завальнюк О.М. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь – Поділля» (1941–1944 рр. Хмельницький : Поліграфіст-2, 2012. 320 с.

70. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / Відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ : Наукова думка, 2006. 496 с.
71. Організація українських націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. 2-е стереотипне видання. Київ : Наукова думка, 2005. 53 с.
72. Патриляк І. Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939–1960 рр.) : монографія. Київ : ВД АДЕФ-Україна, 2020. 712 с.
73. Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939 – 1960 роках / Центр дослідження визвольного руху. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2024. 688 с.
74. Патриляк І. «Встань і борись слухай і вір...» : українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : Монографія / Центр дослідження визвольного руху. Львів : Часопис, 2021. 592 с.
75. Патриляк І. Військова діяльність ОУН (б) у 1940–1942 роках. Київ, 2004. 598 с.
76. Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. 590 с.
77. Перпичка Є. ОУН і УПА в роки Другої світової війни. Львів : Сполом, 2009. 739 с.
78. Перпичка Є. Феномен Степана Бандери. Львів : СПОЛОМ, 2006. 736 с.
79. Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни. IV вид.-во На чужині, 1951. 148 с.
80. Русначенко А. Народ збурений. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках / За сприянням програми «RSS» OSI й

- Американської ради наукових товариств (ACLS). Київ : Вид-во «Пульсари», 2002. 519 с.
81. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / Ред. кол. : В. А. Смолій (голова колегії), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин, О. Є. Лисенко (відп. ред.), О. С. Онищенко, О. П. Рєєнт, П. Т. Тронько ; Рецензенти : О. С. Рубльов, В. Ф. Шевченко. НАН України. Інститут історії України. Київ: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. Кн. 2. 943 с.
 82. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович (відповід. ред.), Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілий, А. Сова, П. Содоль. Львів : Центр дослідження визвольного руху, 2007. 352 с.
 83. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945 рр. у трьох томах. Т.1: Радянська Україна в період відбиття віроломного нападу фашистської Німеччини на СРСР і підготовки умов корінного перелому в війні (червень 1941 р.–листопад 1942 р.) / Тронько П. Т. (керівник редколегії і авторського колективу), Костриба П. М. (заступник керівника), Шморгун П. М. Київ : Політвидав України, 1967. 553 с.
 84. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945 рр. у трьох томах. Т.2 : Радянська Україна в період корінного перелому в ході Великої вітчизняної війни (листопад 1942 р.–1943 р.) / Шевель Г. Г. (керівник редколегії і авторського колективу), Слинько І. І. (заступник керівника), Погребінський М. Б. Київ : Політвидав України, 1968. 518 с.
 85. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр. у трьох томах. Т.3: Радянська Україна в завершальний період Великої вітчизняної війни (1944–1945 рр.) / Мултих Г. М. (керівник редколегії і авторського колективу), Клоков В. І. (заступник керівника), Коваль М. В. Київ : Політвидав України, 1969. 454 с.

- 86.Шанковський Л. Похідні групи ОУН (Причини до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр.). Мюнхен : «Український самостійник», 1958. 369 с.
- 87.Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы / Изд. 3-е, испр. и доп. Київ : К.И.С., 2014. 424 с.
- 88.История Украинской ССР в 10 томах: Т.8: Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945) / Редкол. В.И. Клоков (ответственный редактор), П. А. Жилин, В.С. Коваль (заместитель ответственного редактора), В. Н. Немятый, П. Т. Тронько. Киев : Нукова думка, 1984.639 с.
- 89.Ткаченко С. Повстанческая армия: тактика борьбы. Минск : Харвест; Минск : АСТ, 2000. 512 с.

2.2. Статті

- 90.Боляновський А. Національний Рух опору і відступ Вермахту з українських земель (літо–осінь 1944 р.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2012. Вип. 22 : Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи. С. 141-171.
- 91.Гальчак С. Сили національно-визвольного спрямування на теренах Поділля в період нацистської окупації краю. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Вип. 4. Вінниця, 2002. С. 128-138.
- 92.Горбатюк В. І. Дунаєвецький надрайонний провід ОУН в боротьбі за незалежність України (1941-1945). *Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. Збірник науково-краєзнавчих праць*. Вип. IV. Дунаївці-Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2008. С. 390-397.
- 93.Іщук О. Діяльність молодіжних структур ОУН(б) на території центральних та східних областей України у 1945–1954 рр. *Український визвольний рух* : наук. зб. Львів, 2006. Збірник 8. С. 225-252.

94. Ковальчук В. В. Діяльність ОУН-ПА на Хмельниччині. *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. Редактор) та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т.2. С. 147-162.*
95. Марчук І. Ліквідація радянськими карально-репресивними органами Подільського крайового проводу ОУН (1945–1952). *Український визвольний рух: наук. зб. Львів, 2011. Збірник 15. С. 191-214.*
96. Мороз В. Кадровий склад крайового осередку пропаганди ОУН Подільського краю. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2014. Вип. 24. С. 279-292.*
97. Олійник А. Збірка «Український здвиг: Поділля. 1939-1955» як джерело з історії діяльності ОУН – УПА на Хмельниччині в роки Другої світової війни. *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол.: О.М. Федьков (гол.), О.Б. Комарніцький (відп. ред.), О.В. Віннічук та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2024. Вип. 21. Ч. 1. С. 151-153.*
98. Олійники Ю. В. *Боротьба ОУН-УПА проти окупаційного режиму на Хмельниччині. Матеріали X-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Винкоур І. С. (відповідальний редактор), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. С. 74-77.*
99. Патриляк І., О. Пагіря. Військова конференція ОУН(Б) 1942 р. і розробка планів зі створення збройних сил. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2008. №30. С. 484-511.*
100. Патриляк І. Український визвольний рух у 1942 р. *Український визвольний рух. 2006. №7. С. 208-231.*
101. Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН-УПА. *Український визвольний рух. 2009. №13. С. 133-194.*

102. Польова Ю. Йосип Демчук («Луговий») – провідник Дунаєвецького та Вінницького надрайонів ОУН(б) на Поділлі (1946–1951). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Випуск 16. Рівне, 2009. С. 205-207.
103. Польова Ю. Ліквідація Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН(б) (1951 р.). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія : Історія. Київ, 2011. Вип. 104. С. 51-54.
104. Польова Ю. Крах Кам'янець-Подільського окружного проводу Українських Націоналістів у 1951–1952 рр. *«Гілея: науковий вісник»*. Збірник наукових праць. К., 2011. Вип. 50(8). С. 174-179.
105. Польова Ю. Невідомі факти з життя і діяльності фотографа УПА. *«Гілея: науковий вісник»*. Збірник наукових праць. Київ, 2010. Вип. 34. С. 145-152.
106. Прокопчук Т.К., Омелянчук К. В. С. ОУН-УПА на Дунаєвеччині: хроніка, факти. *Дунаєвеччин а очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. Збірник науково-краєзнавчих праць*. Вип. IV. Дунаївці – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2008. С. 398-407.
107. Руцький М. Діяльність ОУН і УПА на Славутчині (1941 – 1949 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2010. Вип. 16. С. 123-133.
108. Соловей В. О. Діяльність похідних груп ОУН(Б) у Кам'янець-Подільській області в 1941–1942 роках. *Військово-науковий вісник*. 2016. Вип. 26. С. 159-173.
109. Соловей В. Особливості етнокультурного та політичного життя на Поділлі в роки нацистської окупації. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / відп. ред. М. Литвин ; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2016. Вип. 9. С. 140-152.

110. Соловей В. Підпільні друкарні та схрони ОУН (б) на території Кам'янець-Подільської області (1948–1951). *Емінак : науковий щоквартальник* / гол. ред. О. Тригуб. Київ-Миколаїв, 2017. № 1 (17) (січень-березень). Т. 4. С. 59-64.
111. Хобот П. В., Шляхтич Р. П. Створення Південної похідної групи ОУН(Б) та її діяльність протягом 1939–1941 рр. *Військово-науковий вісник*. 2013. Вип. 20. С. 156-168.
112. Ходанович О. Роль похідних груп в еволюції ідейно-політичних засад ОУН в роки німецько-радянської війни. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Випуск 9. Серія : Історія : Збірник наукових праць. Вінниця : 2005. С. 187-192.
113. Щур Ю. Діяльність ОУН на Наддніпрянщині (1942–1943 р.) *Український визвольний рух*. 2008. №12. С. 49-73.
114. Ярич В. П. Кам'янець-Подільський надрайон та його діяльність у 50-х рр. ХХ ст. *Воєнні аспекти історії Поділля ХХ–ХХІ ст.* : матеріали наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 29 жовтня 2014 р. / [редкол. В. А. Дубінський, О. М. Завальнюк, Л. В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський: [Б. в.], 2014. С. 142-152.
115. Ярич В. Молоді борці Поділля за українську національну ідею у повоєнні роки. *Український визвольний рух*. 2016. №21. С. 209-234.
116. Ярич В. П. Покутинецька молодіжна група українських націоналістів та її діяльність на Поділлі у післявоєнний час. *Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції. [присв. 55-річчю проведення першої Подільської історико-краєзнавчої конференції, 25-річчю діяльності Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при К-ПНУ імені Івана Огієнка / [ред. Кол.: Копилов С. А., (співголова), Реєнт О. П. (співголова), Баженов Л.В. (відп. Ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. С. 275-279.*

2.3. Автореферат дисертації

117. Соловей В. О. Діяльність підпілля ОУН на центрально-східному Поділлі (1941-1953): дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2018. 21 с.

2.4. Довідники

118. Содоль П. Українська Повстанча Армія (1943–1949). Довідник. Нью-Йорк: Пролог, 1995. 295 с. (Бібліотека прологу і сучасности. С.194.1).

2.5. Електронні ресурси

119. Останній бій: історія загибелі та вшанування останніх підпільників ОУН на Віньковеччині

URL:

https://ye.ua/syspilstvo/56389_Ostanniy_biy_istoriya_zagibeli_ta_vshanuvannya_ostannih_pidpilnikov_OUN_na_Vinkovechchini.html.

(Дата

звернення 11.11.2024).

120. Armstrong J. Ukrainian nationalism. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002687>. (Дата звернення 11.11.2024).